

R. C. Tussen Flie en Lauwers I 1928
Volgens J. L. Beekun van N. J. Waringa, archivaris in Apeldoorn

1929

XXVIII.

Staveren (Friesch: Starum). I

Daaronder wordt o. m. verstaan de hedendaag-
sche gemeente in het uiterste zuidwesten van

Friesland, welke in het noordwesten, westen en zuidwesten door de Zuiderzee bespoeld en aan de overige zijden door de gemeente Hemelumer Oldeferd e. a. ingesloten wordt. Zij bevat de eens zoo machtige stad Staveren met haar „klokslag”, d. i. het gebied, waarover zich eertijds het recht der stadsregering uitstreckte, om bij klokkeklep de weerbare manschap op te roepen. Tot dien klokslag behoort een klein gedeelte van den Noorder- en een grooter deel van den Zuidermeerpolder.

Opmerking: In de oude geschriften wordt de plaatsnaam wel verward met dien van het Geldersche Staveren of Stavorden, thans eene huurtschap op de Vehuwe, welke van 1295—1307 eveneens stedelijke rechten bezat. (*)

De gemeente beslaat eene oppervlakte van 384 H.A. en is deels uit zeeklei, deels uit laagveen gevormd.

Het zielental van Staveren bedroeg achtereenvolgens in 1714: 1604, in 1748: 1390, in 1796: 1236, in 1811: 852, in 1822: 598 en in 1830: 519. Na deze belangrijke daling neemt het gestadig weer toe. Zoo telde Staveren in 1840: 594, in 1875: 612, in 1890: 820 en in 1924: 937 inwoners.

De naam komt in den loop van zijn bestaan voor als Stauerun (A° 991), Staueron (11de eeuw), Stauveras (1107), Staurins (12de eeuw), Stauria (1124), Staveren (1292).

In 1433 treft men de misspelling Staphrin en sedert 1435 die van Stavoren aan.

Tot heden is de beteekenis van dien naam wetenschappelijk niet genoegzaam verklaard.

Volksetymologie.

Niettemin is er veel over den naamsoorsprong gefabeld.

Zooals het trio Friso, Saxo, Bruno ten tooneele gevoerd werd als stamvaders der bewoners van Friesland, Saksen en Brunswijk, zoo werd — op den klank afgaande, voor Staverens stichter zekere Stavo uitgedacht. Friso zou namelijk ter plaatse van de stad een heidensche tempel, A° 313 vóór Chr., hebben opgericht, waarin de afgod Stavo, de Friesche Jupiter, werd vereerd, en wiens beeld daar was „ghestelt inde gedaente van een ruygen stock, of af-gehouwen tronck, een staf of stave genaemt.” Vandaar de naam Stavo-ren.

Eene andere bewering is, dat het niet deze Staf, doch die eens bisschops van Uirecht was, waarnaar de stad genoemd is; hare burgers stonden n.l. van 1076—1165 in nauwe betrekking tot dien kerkvoogd en oogenschijnlijk vond die bewering steun in het feit, dat ook het stads-wapen twee gekruiste bisschopsstaven bevat.

Nog een ander bracht het in verband met de Egging der plaats, op de voorste, uiterste punt aan de kust, — daar, waar Friesland ophield. Zoo: wanneer men omstreeks 1500 en later Frieslands bewoners wilde aanduiden, sprak men van de Friezen van Staveren tot Gerkesbrugge, en reeds vroeger, in 1231, trokken de Friezen van Staveren tot de Boorn naar Bakkeveen, die van de Boorn tot de Lauwers naar Groningen op ten strijde. Zeker in verband daarmee zegt de geschiedschrijver Schotanus: „Ick houdet daer voor dat de naam van dese gelegenheit afkomstigh is; om datse voortuyt staet in de zee”; dus naar Sta-vo(o)r-(a)en!

Ook heeft men verband gezocht tusschen het Friesche Starum en den Germaanschen stam der Staurii of Sturiërs. Zoo moet in de voormalige Heselpoort te Nijmegen een in steen gehouwen Latijnsch opschrift hebben gestaan, luidende:

Huc usque ius Stauriae, met daaronder Frisiacum,

wat, vertaald, zou beteekenen: Tot hertoe sterkt zich het recht van het Friesche Staveren uit. Die minder met Latijn op de hoogte waren, beweerden, dat het moest luiden:

Doe alle menschen wel, al is hñ
ook een Fries (!)

of ook, dat het woord stauria met steuer of

(*) Zie W. Bekhoff „De Geldersche en de Friesche stad Staveren, Stavoren, Steveran” in „de Vrije Fries”, XII, 235.

tol moest vertaald worden, omdat alle Friezen tolvrij waren! Zeker is het, dat nog in het lautst der 18de eeuw een Staverenschen burger de Nijmegenars met oude bewijsstukken wist te overtuigen, dat die van Staveren vrijdom van tol hadden.

De Munt.

Friesche kronieken maken gewag van een tweetal legendarische muntvondsten te Staveren. Den 2den December 1509 zouden n.l. op het Zuidwest aldaar twee zilveren penningen gevonden zijn, gemunt door koning Radboud, blijkbaar den 7den eeuwsehen Redbad. En in 1425 zou te Staveren een gouden munt zijn gevonden, waarop aan de eene zijde in het Latijn stond: Adgillus secundus Frisiorum rex (= Adgillus de Tweede, koning der Friezen), en aan de keerzijde: Moneta aurea civitatis Stauriensis (= Gouden munt der stad Staveren), dus gemunt door koning Adgillus of Aldgils II, een vorst, die nooit heeft bestaan!

Volgens de overlevering zou Karel de Grootte, ten behoeve der door hem veroverde Friesche streken, aan Jever in het oosten en Staveren in het westen, met uitsluiting van alle andere steden, het recht van stapel en munt hebben toegekend. Ook uit die tijden is nimmer eenig exemplaar der in genoemde plaatsen vervaardigde munten tot ons gekomen.

Eerst in de 11de eeuw lieten een drietal graven van Brunswijk, de zoogenaamde „Brunonen”, n.l. Bruno III (1038—’57), Egbert I (1057—’68) en Egbert II (1068—’90), als leenmannen des Duitschen keizer en tevens als graaf van Staveren, Oostergoo, Westergoo en Islegoo, ook te Staveren zilveren denariën slaan.

Bruno III (1038—57)

Egbert I (1057—68)

Egbert II (1068—90)

Merkwaardigerwijs zijn de meeste dezer denariën ons niet uit Friesland zelf, doch uit muntvondsten in Skandinavië, Polen en Rusland bekend. Het zijn muntstukjes, even grooter dan ons dubbeltje, doch platter dan dit, welke eene oneindige verscheidenheid in afdrucken vertoonen, wat stellig wel aan de broosheid van den stempel zal moeten worden toegeschreven. De penningen van Bruno zijn zeer licht, en vertoonen in het algemeen aan de voorzij het hoofd van den leenheer keizer Hendrik III, waarvóór een kruis-staf; die van Egbert I, welke iets zwaarder zijn, geven aan de voorzij o. m. een kruis met vier parels te zien, terwijl de nog weer zwaardere van Egbert II o. a. aan de voorzij het gekroonde hoofd des keizers en aan de keerzijde de hoofden van de apostelen Simon en Judas te aanschouwen geven.

Uit de volgende eeuw zijn ons bewaard gebleven zilveren bisschopsmuntjes, geslagen te Staveren, met het opschrift: Theodricus—Staurins.

Maar daarmee was het voorgoed met Staveren als muntplaats gedaan. Want wel zegt Floris V in een oorkonde van 1 April 1292, dat hij te Staveren zijn munte en tol zal hebben, maar nimmer is ook maar één enkel Staverensch muntje van na dien tijd aan het licht gekomen.

Het Zegel.

Hieronder laten we het drietal afbeeldingen volgen van het grootzegel der stad, zooals ons dat in afdruk is bewaard gebleven aan oorkonden uit de jaren 1246, 1415 en 1456.

Zooals men ziet, geven zij blijkbaar de voorstelling van een zeilend schip te aanschouwen, met voor en achter een man, en bovendien op de beide jongste zegels een man in het want, zich begevende naar het razeil. Beide laatste vertoonen bovendien aan voor- en achtersteven een markkroon, wat een symbolische aanduiding van de stadsrechten zal zijn. De sterren en kwartiermanen, die ze verder te zien geven, zouden volgens sommigen wijzen op Maria-verering, volgens anderen op strijd in het Heilige Land tegen de Saracenen. O. i. typeeren ze hier enkel het firmament, zooals een enkel vischje de vischrijkheid der zee aanduidt. De uit de wolken te voorschijn komende hand zal de zegenende of beschermende hand Gods zijn, zooals die meer op middeleeuwsche voorstellingen voorkomt.

Soortgelijke voorstellingen vinden we o. m. terug op de middeleeuwsche zegels van Amsterdam, Medemblik, Wismar, Stralsund, Lubek, alle eertijds bloeiende koopsteden, behoorende tot het Hanse-verbond, waarom wel de bewering is geuit, dat het algemeen de aanduiding zou zijn van het lidmaatschap der Hanze.

Koggeschepen.

Reeds in het midden der 9de eeuw bezaten de Friezen een eigen scheepstype, dat later een voorbeeld voor geheel Noord-Europa zou worden, t. w. de kogge, d. i. een kort en breed, van voren en van achteren rond gebouwd, diep liggend schip, met één dek voorzien en alleen door zeilen voortbewogen. Door deze laatste omstandigheid was — zoodra men er de binnenwateren mee verliet, een gunstige windrichting een eerste vereischte, zoodat bij windstilte of tegenwind dan ook met uitzeilen soms zeer langen tijd gewacht werd, doch bij gunstigen wind verschillende trajecten er zeer snel mee afgelegd werden. De kogge diende zoowel tot handels- als tot oorlogsvaartuig, en is van de 13de eeuw af het meest gebruikte schip in de wateren van Noord-

A°. 1245; omschrift: Sigillum Burgensium.

A°. 1415; omschrift: Sigillum : Burgensium de : Stavria :

A°. 1456; omschrift: Secretum burgensium de Stavria:

Europa. (*) Het is dit vaartuig nu, dat ook op bovenstaande zegelafdrukken is voorgesteld, en welke op hun beurt eene bijdrage leveren tot betere kennis van onze vroegere scheepstypen. Zoo valt o. a. op, dat het 13de eeuwse zegel de kogge uit geheel doorlopende planken is samengesteld, terwijl op de 15de eeuwse zegels iedere plank er van in stukken is verdeeld.

Correspondentie. Heeren R. Jorritsma, Heemstede; I. P. Bleeker, Blauwhuis; J. Krul, Stavoren; Ds. G. J. Sanders, Nijega; Oldewelt, Amsterdam, en H. Krul, Warns, vriendelijk dank voor mededeeling en toezending.

XXIX.

Stavoren. 2.

Het Wapen.

Evenals het zegel komt ook het wapen van Stavoren in den loop der tijden in verschillende vormen voor.

Het hieronder, in fig. I, voorgestelde wapen treft men aan in het zoogenaamde „Burmanboek"; het stemt geheel overeen met dat, wat we indertijd als vroegst bekende wapen van Hemelumer Oldeferd e. a. aanduidden.

Fig. II geeft het wapen te zien, zooals het in het zoogenaamde „Handschrift Roorda", en — zonder aangifte der kleuren — in Schotanus' Beschrijving van Friesland is afgebeeld; hier komen voor het eerst de gekruiste abtsstaven voor.

Het wapen, in fig. III afgebeeld, troffen we aan op een 17de eeuwse wapenkaart; eveneens vermeldt A. J. van der Aa dit als het wapen van Stavoren in zijn Aardrijkskundig Woordenboek (1846).

Bij acte van 25 Maart 1818 bevestigde de Hooge Raad van Adel, daartoe bij kon. besluit van 20 Februari 1816 gemachtigd, dat de Stad Stavoren op haar verzoek in het bezit van het navolgende wapen werd gesteld:

„Een schild, dwars doorsneden, het bovenste gedeelte goud en het benedenste gedeelte rood, waarop twee Bisschopsstaven, verwisselend van kleuren en metalen, met de kleuren en metalen van het schild. Het schild gedekt met een gouden Kroon." (Zie fig. IV).

Officieel is dit dus het wapen der gemeente Stavoren, dat men soms ook aantreft met de bisschopsstaven, van onder door een gouden (geel) lint verbonden.

Dat het wapen met de bisschopsstaven oorspronkelijk een geschenk zou zijn van bisschop

(*) Een bepaald scheepsgeld droeg in ons land zelfs den naam van „coggeschuit", het was eene belasting, geheven voor de vaart en visscherij op het Almere, de latere Zuiderzee.

Correspondentie. Aan de heeren J. Krul, Stavoren, M. P. Bleeker, Blauwhuis en R. Jorritsma, Heemstede vriendelijk dank voor hun mededeeling en toezending.

zie J. H. Basi

Andreas van Kuyk (1128—'38), of welken bisschop van Utrecht ook, zooals wel eens is voorgesteld, lijkt ons zeer twijfelachtig; geen enkele voorstelling van zulk een wapen, ook niet op de Staverversche bisschopsmunten uit de 12de eeuw, en zelfs eeuwen daarna niet, is tot ons gekomen.

Op de geschiedenis der stad hebben Utrechts bisschoppen geen bijzonderen stempel gedrukt, althans niet in die mate, zooals dat met het Sint-Odulvusklooster en vele zijner abten aldaar het geval is geweest. In den betrekkelijk laten tijd, waarin blijkbaar het staven-wapen werd uitgedacht, was de herinnering aan de bisschoppen van Utrecht vrijwel verdwenen, doch lag die aan de laatste kloosterabten nog versch in het geheugen.

O. i. is het een zoogenaamd „sprekend” wapen, waarbij men den vermeenden naamsoorsprong van Stavo, Staf, in verband gebracht met den staf van den Abt van Sint-Odulvusklooster, in eene wapenfiguur heeft willen vastleggen.

De vlag.

Op vlaggekaarten uit de 18de eeuw komt de vlag van Stavereen voor als zijnde blauw, met twee gekruiste abtsstaven van goud (of geel) in het midden er van.

De Wimpel.

Bij den vrede van Kallundborg in 1376 werd o. m. bepaald, dat de Hanzische schepen, waartoe ook die van Stavereen behoorden, met waaienden wimpel in alle Noorweegsche havens mochten binnenvaren; slechts bij het aanleggen moest het teeken der vaderstad naar beneden worden gehaald.

Hoe die wimpel er uitzag en hoe lang deze door Staverversche schippers gevoerd werd is ons onbekend.

Alvorens Stavereen te vervolgen, dienen we een en ander te vermelden betreffende

De Zuiderzee.

Van meer tot zee.

’n Duizend jaren geleden bezat de Zuiderzee nog niet de uitgebreidheid van thans. Haar noordelijke bekken was grotendeels land, voornamelijk uit veen en verder uit klei en zand bestaande, zoodat West-Friesland en Friesland nog bijna geheel samenhangen. Ten zuiden daarvan bevond zich het meer Flevo, een zoetwatermeer, dat ongeveer de uitgebreidheid en vorm van de tegenwoordige zuiderkom had en voor het eerst in 966 wordt genoemd. In dit meer liepen IJsel, Vecht enz, uit, terwijl zijn overtollig water door den Fliestroom in twee armen naar de Noordzee, ten westen van Terschelling, afgevoerd werd.

Aanvankelijk liet die Fliestroom, ofschoon getijderivier, niet toe, dat het Noordzeewater ver naar binnendrong, maar nadat het Marsdiep, tengevolge van doorbraak der duinenrij noordwaarts van Helder, gevormd en de laagveengrond ten zuidoosten hiervan weggeslagen was, zoodat deze sterkstroomende zee-arm zich met den Fliestroom verbinden kon, werd door de schuring van het zeewater steeds meer veen weggeslagen en werden zelfs enkele dorpen geheel verzwolgen. Bij de uitschurende werking van het water zal zeker de langzame daling van den bodom hebben meegewerkt, en — hoewel ook stormvloed en wel een rol mee gespeeld zullen hebben, vooral in de tijden, dat het dijkwezen nog weinig ontwikkeld was — is toch van een plotseling ontstaan der Zuiderzee geen sprake geweest.

Nog in het jaar 1255 „konde men met een rafter (= balk) ofte dalye (= plank)” van Stavereen tot Enkhuizen „gaen, en was een goed vast land”, aldus de kroniekschrijver Oeko van Scharl. En zijn collega Schotanus vermeldt: „Omtrent het jaar 1400 was al een vrye wyde vaert voor by Stavereen, ende Enckhuysen na de Zuyderzee. Hier toe hadden oorsaek gegeven de Olofsche ende Luynkercksche Conversen (*), woonende op Wieringen, Textsel ende daer omtrent, gravende vaerten ende griften, om tot mal-kandereen te komen. Alsoo werde aen de stroom der zee een toeganck gemaekt, om die leeghe landen in te nemen.”

Voor het eerst vindt men den naam Sudersee, d. i. zee ten zuiden van Friesland, genoemd in het jaar 1272.

Het Kreilerwoud.

(*) d. i. de loekebroeders van de Friesche kloosters Sint Odulfus te Stavereen en Ludingakerk bij Midlum.

Tusschen Stavereen en Enkhuizen ligt eene ondiepte, welke nog heden den naam draagt van de Kreil en reeds in 1398 als zoodanig genoemd wordt. Anderhalve eeuw te voren was volgens Oeko van Scharl de Kreil nog bedekt met bosc, waarin de Hollandsche graven van Enkhuizen of Medemblik uit ter jacht gingen.

Daar ook zou zich in 1119 de bekende twist hebben afgespeeld tusschen Floris den Veten, graaf van Holland, en den edelman Gale Iges Galema over het recht van de jacht, in het woud, dat Galema in eigendom toebehoorde en waarbij de graaf, na honden, netten en vangst van den edelman in beslag te hebben genomen, door dezen, die dit als „edele Fries” (ela fria Fresenan) niet verkroppen kon, ten slotte in den rechterarm gewond werd. (*)

Tot de kapellen, die omstreeks 1200 aan de kerk van Sint Odulfus te Stavereen behoorden, worden o. m. die van Ruthne, Marcnesse, Nagela, Emelwerd en Urk genoemd.

Ruthne of Ruit zal vermoedelijk een ten onder gegaan dorp zijn, dat zich bevond ter plaatse van het Vrouwenzand, dat we vroeger reeds bij het Roodde Klif bespraken.

Marcnesse moet men waarschijnlijk zoeken op het eiland Marken, dat omstreeks 1240 nog door zoet water omringd was. (*)

De Nagel wordt nog bij zeevarenden genoemd de ondiepte ten noordoosten van Urk. In het laatst der 10de eeuw stroomde hier een rivier, de Nakala of Nachelt, bij welken stroom in 1101 markgraaf Hendrik de Dicke, die vergeefs trachtte de Friesche gewesten te veroveren, sneuvelde.

Later komt de naam voor als Naghela (1132) of Nagela (1200), en is dan een kerkdorp, wiens kapel vermoedelijk van Marken uit gesticht is. Nog in 1294 treft men zekeren Hartwig de Nagel aan.

Spoedig daarop is het land weggeslagen, waarschijnlijk door het zeewater, dat de rivier de Nagela opliep en de omringende veenachtige streek overstroomde en wegspoelde, zeer vermoedelijk vóór 1300, daar omstreeks dat jaar de naam reeds vermeld wordt als bevaarbaar water.

Emelwerd is te zoeken in het latere Emmeloord op Schokland, dat in 1859 op last der Regeering veiligheidshalve ontruimd werd; anno 1383 ruilde de bisschop van Utrecht het van Stavereen tegen Koudum.

Urk, ter plaatse van het tegenwoordige eiland, lag als een eiland te midden van het meer Flevo, hetwelk in 966 en later voorkomt als Almere.

In dit Almere kwamen twee voorname handelswegen samen, n.l. de waterweg die dwars door Hollands laagveengebied naar het noordoosten liep en de meer belangrijke, welke uit het oosten den Rijn volgde naar Dorestad (Duurstede), langs den Krommen Rijn naar Trecht (Utrecht) stroomde, en vandaar langs de Vecht voorbij Muideren in het meer uitliep. Uit het Almere ging de weg verder langs den Fliestroom noordwaarts en daarna achter de eilandenrij door de Wadden tot aan de monden van Weser en Elbe, ja tot aan Denemarken toe.

Ontstaan van Stavoren.

„d'Oorspronck van Athenen en is soo niet met leugenen uytgebreydt als d'oorspronck van dese Stadt", zegt reeds Schotanus. Haarfijn weten dan ook de oude fabel-schrijvers ons in hunne kronieken de stichting der stad te verhalen:

Nadat de aanvoerder Friso, na den dood van Alexander den Grootten met zijn legerschare uit Macedonië na vele omzwervingen en ontberingen „onverhoets" in Friesland bij het Flie aan land was gestapt, „volghde daer op 't eerste leggen der grond-vesten van de loffelijcke Stad Stavoren, in welke namaels 't gantsch Coninckrijk van Friesland besloten scheen te zijn, een Stoel of Sit-plaets van soo veel Princen, Vorsten, en Koningen".

Dit zou geschied zijn anno 313 vóór Christus geboorte; 68 jaren later overleed hij „binnen de Hoofd-stadt Stavoren, daer hy met groote Lijckstaeg op de Persische wijs, ter Aerden bestelt is".

(*) Zie Gabbema, Nederl. Watervl., bl. 50 v.

(*) Zie ook Vrije Fries, X, bl. 101 v.

Hierboven het portret van den „slichter", wien het nog niet is aan te zien, dat hij door zijn omzwervingen en ontberingen veel geleden heeft!

Stavoren, dat oorspronkelijk meer westelijk van het tegenwoordige stadje lag, is ontstaan als vestiging aan het veer over den Fliestroom, aan den landweg, die van daar westwaarts over Medemblik naar Kennemerland liep, en oostwaarts over West-Workum de zoogen „Gravinneweg" (*), door het Sneekermeer langs Nes (bij Akkrum) en Wijnjeterp volgde, en verder via Boyl, Vledder, Zuidwolde, Koevorden naar Keulen liep. Behalve de handelsweg langs den Fliestroom en verder over de Wadden naar Denemarken, ging bij Stavoren een zijtak over de Friesche meren en de Bordine (de latere Middelsee) dwars door Friesland heen naar de Wadden.

Door die gunstige ligging was het oude Stavoren al zeer vroeg van groote beteekenis als tussenstation van den handel en is stellig heel wat ouder dan 991, in welk jaar de kronieken het toevallig voor het eerst noemen. Zoals uit verschillende terpvondsten bekend is, bestond reeds in den Romeinschen tijd in Friesland zeker handelsverkeer en zoo vinden we uit dien tijd

een stille getuige in een der vitrines van ons onvolprezen Friesch Museum van Oudheden te Leeuwarden liggen, n.l. een ongeveer 4 c.M. lange en 3.5 c.M. dikke kraal van glas, te voorschijn gekomen uit de Stadsfenne te Stavoren; het is een nabootsing van een kleurigen halfedelsteen, volgens mr. P. C. J. A. Boeles in de eerste eeuw onzer jaartelling te Alexandrië vervaardigd!

XXX.

Stavoren. 3.

Am Sudersee Stavoren.
Wer hat die Stadt geschaut?
Mit Thürnen und mit Thoren
Sehr stolz ist Sie gebaut.

Opkomst van Stavoren.

In den Karolingischen tijd, in het bijzonder in de 9de eeuw, was Dorestad, onmiddellijk nabij het tegenwoordige Wijk bij Duurstede, aan den handelsweg naar het Flie, het kultuurcentrum van het noorden van ons land. Maar nadat deze plaats voor het laatst in 863 door de Noormannen geplunderd was en men aldaar haar laatste Viking-vorst in 885 vermoord had, neigde haar grootheid spoedig ten ondergang en was het met hare beteekenis voor den handel voorgoed gedaan.

In niet geringe mate kwam dit Stavoren, aan denzelfden handelsweg gelegen, ten goede, vooral, toen de herleving van den handel op de Oostzee den noordelijken waterweg opnieuw bij den koopman in eere deed komen.

Een tweede omstandigheid voor de toeneming van Stavorens aanzien, en welke haar tot een geestelijk middelpunt maakte, was de stichting omstreeks 830, van Utrecht uit, van het zoo beroemd geworden Sint-Odulfusklooster, dat zich later in het bezit van vele goederen in den omtrek verheugen mocht.

Dat de plaats aan het einde der 10de eeuw van beteekenis was, mag men daaruit opmaken, dat de Noorsche koning Olaf Tryggvason in 991, — na met een vloot langs de Friesche kust het Flie ingevaren te zijn —, haar waardig keurde van te worden uitgeplunderd en verwoest. Een IJ-

(*) Zie: Friesche Volksalmanak, 1886 bl. 39 v.; 1887, bl. 158 v.

landsche skald, een tijdgenoot, bezingt dit feit in opgeschroefde taal aldus: „de vriendelijke koning gaf wijd in het rond het bloed van vele Friezen te drinken aan de donkere wolven”!

Toch moet men zich die verwoesting niet te sterk voorstellen; bij het lichte huizenmateriaal, waaruit de plaats gebouwd was en waardoor verwoesting zeer gemakkelijk plaats had, was herbouw eveneens weer spoedig mogelijk. En zoo vindt men dan ook al kort daarna verschillende verschijnselen, welke wijzen op een herleving en een toenemenden bloei der plaats.

Aan Staverens jeugd herinneren een aantal kruiken en kannen, eenige merkwaardige groote voorraadsvaten, alle van gebakken aardewerk, uit zijn bodem te voorschijn gebracht, welke in het Friesch Museum te Leeuwarden een plaats vonden.

Staverens bloei.

De herleving van Staveren in de elfde eeuw blijkt, behalve uit de noodzakelijkheid van het slaan van eigen munt, ook uit de rechten, waarmee vooral graaf Egbert I zijn poorters bijzonder begunstigde. Volgens deze gold binnen Staveren de stadvrede, onderscheiden van den landvrede, die verder geheel Friesland genoot. Tevens werd o. m. het duel als gerechtelijk bewijsmiddel binnen de stad verboden.

Nadat de stad in 1079 door de Hollanders ingenomen was, kwam zij in eene moeilijke positie en was zij herhaaldelijk genoodzaakt deel te nemen aan de twisten tusschen Holland en het overige Friesland.

Na de Brunonen oefenden de Utrechtsche bisschoppen er een tijdlang min of meer het gezag uit.

Van graaf Willem I is het bekend, dat hij te Staveren zelf verblijf hield.

Van 1246 tot in de 15de eeuw was het stadsbestuur er grootendeels op Hollandische leest geschoeid; had men in het overige Friesland een olderman of raden aan het hoofd, hier was het de schout, door den graaf benoemd, die met de schepenen het dagelijksch bestuur vormde.

Een verdrag, in 1290 binnen Staveren gesloten, verzekerde haar den marktvrede.

Twee jaren daarna ontving zij van den bekenden graaf Floris V, die zij als Heer erkende, een handvest, welke o. m. de volgende merkwaardige bepalingen inhield:

Den poorters van Stavoren werd het belangrijke voorrecht van tolvrijheid verleend; hierdoor werden zij nauw verbonden aan den graaf, die op zijn beurt daardoor verzekerd was van eene geschikte landingsplaats in Friesland.

Lijfeigenen, die met medeweten der schepenen jaar en dag binnen de stad hadden gewoond, zonder door hun heer of diens gemachtigde te zijn opgeëischt, zouden vrij zijn en blijven, gelijk de poorters zelf.

Deze bepaling stempelde Stavoren dus tot een soort vrijplaats.

Een bij de schepenen onbekende schuld was niet invorderbaar; men behoefde slechts met de hand op de reliquieën te ontkennen, iets schuldig te zijn.

Wie een dief greep met zijn goed, moest hem dat goed om den hals binden, en zoo voor het gerecht brengen.

Het gebruik van valsche maten en gewichten werd met 20 Engelsche schellingen gestraft. Als eenheid van lengtemaat gold er de Staversche el „als opten bruggen hanghet”; blijkbaar hing daar aan de brug een ijzeren standaard-el¹⁾. Is deze misschien nog te Staveren bewaard gebleven?

Bij doodslag moest men wel op heeterdaad betrappt zijn, om zelf het leven er bij in te moeten. Ja, zóó impopulair was dan ook de doodstraf, dat ze in 1338 voor het geval van moord afgeschaft werd; sedert moest wegens doodslag de rijke boete betalen en de arme de stad ruimen!

In Staveren zelf werden oudtijds drie tellen geheven: de bisschoppelijke, de grafelijke en de stedelijke. Omstreeks 1400 hief de stad bakengeld wegens de bakens op den stroom in de nabijheid. Ze was toen tevens reeds in het bezit van een waag.

Sedert de 11de eeuw breidde ook het handelsverkeer der stad zich meer en meer uit. Bepaalde zich dit aanvankelijk tot „Oesterlant”, d. i. de landen om de Oostzee, weldra treffen we ook de sporen daarvan in andere streken aan.

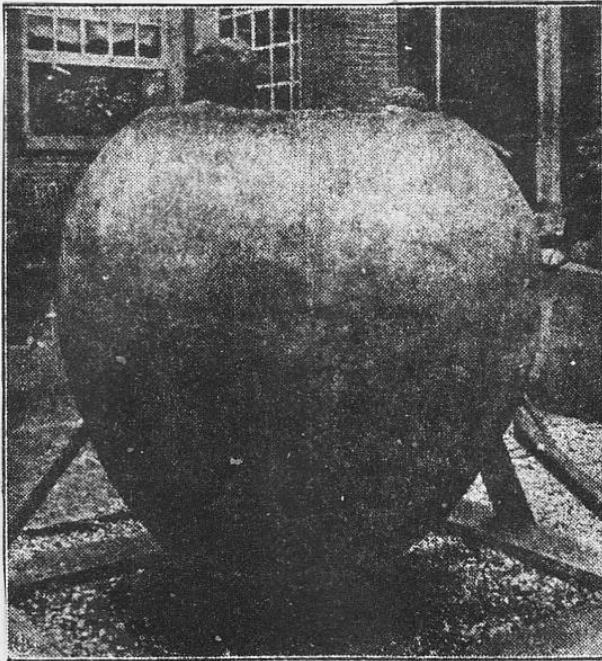
Tot de Friesche handelsgilden, die in de 11de eeuw te Sigtuna in Zweden gedenkteekenen van runeninscripties lieten voorzien, behoorden zeer waarschijnlijk ook burgers uit Staveren.

In 1118 voeren Staversche kooplieden den Rijn op met zout, haring, graan, vee, zuivel en Friesche lakens, en brachten uit de Rijnstroken rivierisch, wijn en was terug.

In de 13de eeuw vertoonden zich Staversche koggen in Portsmouth, Londen, Newcastle e. a. plaatsen in Engeland, vanwaar ze o. a. graan mee terugnamen. Omstreeks 130 wordt naar Frankrijk, Engeland en Vlaanderen uitgevoerd o. a. zout, haring, lammeren, ganzen, huiden van paarden en schapen, linnen, vuursteen, houtskool in vaten, hars, pik en teer, de laatste produkten vermoedelijk uit Noorwegen.

Inmiddels was Staveren toegetreden als lid tot het machtige stedenverbond, dat sedert het midden der 14de eeuw den officieelen naam droeg van „de Duitsche Hanze”; het wist zelfs als derde in rang daarin op te klimmen, en onderscheidde zich daardoor van de overige Friesche handelssteden, welke meestentijds slechts als „vrunden van der Hanze” beschouwd

¹⁾ Een dergelijke middeleeuwsche standaard-el wordt nog bewaard in het Waag-Museum te Deventer.

Middeleeuwsch voorraadvat, hoog 67 c.M., wijd 1 M., afkomstig uit Stavereu (Fr. Mus. v. Oudh.).

konden worden. Tot in het laatst der 15de eeuw werd het nog gerekend, tot de Hanze te behooren.

In 1365 treffen we eene vereeniging aan van Stavereu kooplieden, die op Hamburg voeren, „de Hamburger Hanze”; zij haalden vooral bier uit die stad, waar toen niet minder dan 55 brouwers waren, die voor Stavereu werkten!

Na scheepvaart en handel was in de middeleeuwen te Stavereu ook de visscherij van groot belang, voornamelijk door het aandeel, dat de stad omstreeks het jaar 1300 had in de haringvangst op de kusten van Noorwegen en Schonen. Ter beveiliging daarvan sloot zij met den Noorschen en Deenschen koning verschillende verdragen, bij welkeu belangwekkenden inhoud we hier echter niet kunnen stilstaan.

In dienzelfden tijd treft men ook visschers uit Stavereu aan bij Yarmouth.

Ter hoogte van Schonen kwamen jaarlijks van 25 Juli tot 29 September duizenden schepen ter haringvangst. In de steden Skanör en Falsterbö werd dan door Denen en Duitschers de visch ingezouten, wat tengevolge had, dat vele koop- en ambachtslui, — vooral kuipers —, zich daar neerzetten. Gedurende korten tijd heerschte daar dan eene ontzettende bedrijvigheid, waarbij verschillende uitspanningen, soms van zeer vreesachtig allooi, niet ontbraken. Den burgers van Stavereu nu was het toegestaan, zoo dikwijls ze wilden, in Skanör en elders in het Deensche rijk te landen, hunne schepen in veiligheid te lossen en hunne goederen, als zout, laken, linnen, was, wijn, enz. aan land te brengen in hunne „boden” (= kramen, keeten), waar geen „wagenkerel”, „praamkerel” of „scuteman”, zelfs geen voogd van den koning hen mocht hinderen. Aldus bezaten Stavereu burgers op Skanör hun eigen „vitte” (= nederzetting) met een eigen voogd, die o. m. hunne onderlinge geschillen

beslechtte. Tot de bepalingen, die te hunnen opzichte gemaakt waren, behoorde o. a. dat paardentol vrij was voor hem, die een paard kocht om onder den man dienst te doen, ten-einde daarmee over land naar zijn eigeu- dom te reizen, alsmede het zonderlinge gebod, dat niemand wegens een feestdag de paardendecken van een voerman, die zijn goederen geleidde, mocht wegnemen.

In de hierboven beschreven tijden van geweldigen bloei van scheepvaart, handel, visscherij is het, dat de kroniekschrijvers van de poorters der stad spreken als van „de forweende bērn fen Starum” (de hooghartige kinderen van Stavereu), die zelfs hunne „stoepen” (volgens sommige: luifels, volgens andere: drinkkannen) met goud lieten beslaan!

Was Stavereu vóór de tochten der Beiersche hertogen eene welvarende visschersplaats, daarna was het eene vesting, door de Friezen met wantrouwen en afkeer beschouwd, waarbinnen het groote garnizoen (van 1396—1404), gemiddeld 400 man, doch b.v. in 1404 toen eene sterkte gebouwd werd, 4000 man sterk, stellig veel vertier bracht.

In 1414 werd de stad bij verrassing door de Schieringers genomen; zes jaren later viel zij in handen der Vetkoopters, waarna spoedig daarop een hevige brand uitbrak, die ruim 500 huizen in haar zuidelijk en zuidoostelijk deel in puin legde.

Nadat zij in 1422 of ’23 tot overmaat van ramp nog door een bende huursoldaten en zee-roovers geplunderd was, volgde in 1424 wel een opbouw op kleiner schaal, doch met den grooten bloei van Stavereu was het gedaan.

In de eerste helft der 16de eeuw volgde nog wel eene opleving op kleiner schaal, maar daarna was het met de glorie van de „Aloude Anzeestad” ook voorgoed afgelopen. Over de oorzaken, die tot dat verval hebben medegewerkt, hopen we in een volgend nummer een en ander mee te deelen.

XXXI.

Stavereu. 4.

Verval van Stavereu.

Het doorbreken der Noordzee tot aan de Zuiderzee had aanvankelijk ten gevolge, dat de stad steeds gunstiger voor den handel kwam te liggen. Doch ook plaatsen als Harlingen, Workum

en Hindeloopen kwamen daardoor op, en deden, evenals de Zuiderzeesteden Kampen, Elburg, Harderwijk en Amsterdam, de stad meer of min concurrentie aan. Tevoren was reeds door de handelsuitbreidingen van Hamburg, Lubeck en andere „Wendische” steden aan Stavereu's handel op de Oostzee een geduchte knak toegebracht.

Ook de visscherij kon zich op den duur moeilijk handhaven. De haringvangst had de kust van Schonen verlaten en de hoofdrichting genomen naar de Noordzee, zoodat de rijke winsten der Hanzeaten van vroeger daarna den Hollanders en Vlamingen ten goede kwamen. De opkomst van Enkhuizen en Hoorn als visscherijplaatsen was mede niet bevorderlijk voor den bloei der stad, welke visschers zich waarschijnlijk gedeeltelijk daarheen verplaatst hebben.

Daarbij kwam, dat langzamerhand vrede en veiligheid ter zee ver te zoeken waren; zeeschuimerij werd meer en meer voor velen een winstgevend bedrijf, waarin vooral uitmuntten de beruchte Vitaliebroeders of Likedeelers, die echter meestal op de hand van Staveren waren. Ook menig Staversch burger beoefende, hetzij uit weerwraak als anderszins de kaapvaart.

„Wonderlyk is Staveren vernedert en verandert door de zee”, zegt Schotanus (1664). Inderdaad; zoo was een belangrijke factor van geografischen aard, welke den achteruitgang van de stad in de hand gewerkt heeft, gelegen in de aanslibbing op de Zuiderzeekusten en Wadden, benevens de toeslibbing der Middellee, — gevolg van de meest heerschende Z.-W.-winden —, waardoor ook Staveren's haven verzaandde.

Was de voortdurende bedreiging der Hollandsche graven met hunne invallen in de 14de eeuw tot onderwerping van Friesland, gevoegd bij de onderlinge twisten der partijenschappen van Schieringers en Vetkoopers, waardoor het Staveren moeilijk viel, en van Hollanders en van Friezen de marktplaats te blijven, eveneens niet bevorderlijk voor den bloei der plaats, zij hadden mede ten gevolge, dat het onmogelijk werd, de zeeeringen in voldoende staat van tegenweer te houden, waardoor veelvuldige overstromingen niet uitbleven. De invloed van het zoute water op de lage landerijen werkte nadeelig op den veestapel, en dus op den handel. Die overstromingen veroorzaakten tevens, dat gestadige afslag aan de West- en Zuidzijde van Staveren's grondgebied plaats had.

Dit alles was oorzaak, dat omstreeks 1350 eene kentering intrad in den bloei van het middeleeuwsche Staveren, welke na de Beiersche oorlogen (1396—1404) eene ware lijdensgeschiedenis voor de stad werd.

Wel werd zij in 1414, als laatste overblijfsel van de macht der oude graven van Holland in het Friesche gebied over de Zuiderzee, door de Friezen hernomen, en werden bestuur en wetgeving in overeenstemming met die der overige Friesche steden geregeld, doch zij speelde verder een ondergeschikte rol en lag voortaan vrijwel vergeten aan een uithoek; als handels- en visscherijplaats van den eersten rang had het afgedaan, en ook strategisch was het weinig belangrijk meer.

In 1434 nam het voor het laatst deel aan een Hansedag, te Lubeck, hoewel het in 1549 nog gerekend werd, tot de Hanse te behooren, in welk verbond het echter weinig belang meer toonde.

De beruchte „Zwarte Hoop”, die in 1514 verschillende plaatsen in den Zuidwesthoek plunderde en verbrandde, liet Staveren ongemoeid, hoogstwaarschijnlijk omdat het de moeite van het plunderen niet waard was. Tot overmaat van ramp werd het een volgend jaar getroffen door een pestepidemie, welke vele slachtoffers maakte.

Ondanks dat alles had daarna toch weder eenige opleving plaats.

In 1525 gaf Schenck van Toutenburg den poorters van Staveren verlof tot het drijven van handel op Frankrijk en Schotland.

Tot in de 18de eeuw bleven de Oostzee en Scandinavië het doel, — als van zoo menig Friesch schipper, — ook voor die van Staveren.

In 1478 had de stad voor een geringe som, welke het den koning van Denemarken had voorgeschoten, gedeeltelijke vrijstelling van den Sonttol (een Hendrikus nobel per

schip) verworven, welke vrijdom nog in 1599 bevestigd werd.

In 1539 gingen de „gemeene zeevarende groot-schippers” van Staveren eene overeenkomst aan, waarbij zij o. a. besloten, alle jaren met het eerste schip voor den tollenaar in de Sont een Leidsch laken mee te geven, opdat deze hunne belangen zou bevorderen; later schijnt dit geschenk den Deenschen koning zelf vereerd te zijn, welk oud gebruik tot in 1808 heeft standgehouden.

In den loop der 18de eeuw ging de plaats met reuzenschreden achteruit, om in den Franschen tijd af te takelen tot een der villes mortes, der „dooide steden”, aan de Zuiderzee.

De bekende staatsman Jochem Hopper, die Staveren van nabij kende, noemt haar in brieven van 1555 en '56 reeds „ellendig, vervallen, schier een dorp gelijk, en dreigende door de inwoners verlaten te worden!”

En de geschiedschrijver Cornelis Kempius besluit zijne beschrijving der stad van omstreeks 1550, — na eerst haar ouden luister verkondigd te hebben, aldus:

„Maar nu, helaas! Door stormvloed en branding is de haven verstopt en ontoegankelijk. Slechts een klein schip kan er meer binnen. . . . Zij had kloosters en prachtige kerken, waarvan nog eenige te midden van ruïnen en distels treurig daar ter neer liggen. . . . De overlevering wil, dat er huizen stonden, wier vestibules verguld waren. . . . Nog zijn er bouwvallen van deze prachtige huizen. . . . Deze oudtijds zoo beroemde en vermaarde stad bevat thans geen vijftig huizen in welstand. De overige, slechts ruïnen, getuigen allen van vroegere welvaart”.

Ziedaar het beeld van Staveren aan het einde der Middeleeuwen. Over het leven binnen het middeleeuwsche Staveren worden we eenigszins ingelicht door eene oorkonde van het jaar 1421, vermeldende

merkwaardige staalties van
ruw leven aldaar:

1 Meester Jan Jongensz., rentmeester van Friesland, die te Staveren over een klerk, een aantal „knapen” en een 40 soldaten beschikte, en zich op een keer binnen de stad bevond, ontzag zich niet, den schout Johan Nagel den sleutel der gevangenis te ontnemen, waarop hij den gevangenen hunne wapenrusting en geld afhandig maakte en dit ten eigen bate aanwendde.

Dezelfde schout zat eens in een herberg met een priester, toen een broer van den rentmeester, vergezeld van vier soldaten, binnentrad met de bedoeling, dezen priester, tegen wien hij iets scheen te hebben, te slaan. De schout, die den geestelijke daarbij beschermen wilde, werd toen neergestoken en zou zonder het pantser, dat hij tot zijn geluk droeg, stellig zijn omgebracht.

Een bevel van den Graaf aan rentmeester en schout, inhoudende de opgesloten in de gevangenis naar een beter vertrek over te brengen, kon door den laatste niet uitgevoerd worden, aangezien hem den gevangenisleutel door den rentmeester ontnomen werd met de mededeeling, dat deze de opgesloten op hun oude plaats wenschte te houden.

Des rentmeesters soldaten sloegen eens uit louter roofzucht eene waardin bont en blauw en ontnamen haar daarop den buidel met drie zilveren Arnhemse guldens van haar zij; toen de schout, op aanklacht dier vrouw, de krijgsknechten wilde veroordeelen, haalden hun makkers, in tegenwoordigheid van schout en schepenen, de aangeklaagden gewelddadig van de terechtzitting weg, zeggende: „als de schout dat wil keeren, dan ga hij zijn gang maar!”

Een zekere Doekele werd vóór het stadhuis door twee knapen van den rentmeester mishandeld en doodelijk gewond, zonder eenige aanleiding daartoe te hebben gegeven. Toen de schout, die deze mishandeling met leede oogen had moeten aanzien, hen over deze baldadigheid onderhouden wilde, kreeg hij ten antwoord, dat hij maar gauw zwijgen moest, aangezien ze hem die mishandeling nog liever hadden toegedacht.

Een timmerman en een smid, die evenmin iets misdaan hadden, werden door 's rentmeesters knapen eveneens met mishandeling bedreigd en zagen zich genoodzaakt op een zolder te vluchten; de schout trachtte dit in der minne bij te leggen, doch uit baloorigheid braken ze toen „hoer glaesvenster ende hoer doeren ontwe” (= in tweeën).

In al de bovengenoemde gevallen bleven de schuldigen ongestraft.

XXXII.

Staveren 5.

De Missiestatie.

3
Waarschijnlijk reeds voor het midden der 8ste eeuw was Staveren eene missiestatie voor geheel Friesland en bezat het naast een vaste, van hout gebouwde kerk, een coenobium (klooster) met eene congregatie van gemeenschappelijk levende geestelijken en missionarissen, die de canonische levenswijze volgden.

Toen deze congregatie eenigen tijd bestaan had, kwam den Utrechtschen bisschop Frederik den 8sten (836—'38) ter oore, dat de Friezen afgevallen waren van het geloof aan de Heilige Drievaldigheid. Onmiddellijk begaf hij zich naar Friesland, trok predikende de dorpen daar door, doch slaagde er niet met zijn medehelpers in, de nog haast heidensche Friezen te bekeeren, waarom hij zekeren Odulfus, een geestelijke van adellijke afkomst en kanunnik van Sint Salvador te Utrecht, last gaf, zich zoo spoedig mogelijk naar Friesland te begeven, teneinde daar tot heil der kerk werkzaam te zijn.

2
Ongeveer een eeuw later was het er al niet beter gesteld. Zoo lezen we in 1515 van den Staverschen kloosterbroeder Johannes van Gelder, die, gedurende zijne gevangenschap te Utrecht door de Workumers tot hun pastoor gekozen was, en die zich niet schaamde, na uit zijne gevangenschap te zijn ontvlucht, te Staveren met zijne makkers dronken de kroegen te bezoeken. Tot nadeel van den pastoor te Staveren nam hij zoowel aan soldaten als aan burgers de biecht af en diende hun op Paschen de H. Communie toe.

In het jaar daarop werd door vrijbuiters van Friesland's Zuidwesthoek, waaronder vooral die van Staveren berucht waren, de bark van een Schotschen kaperskapitein, welke op de zandbanken bij Tessel vastgeraakt was, overmeesterd. Met dit schip, aan alle zijden sterk van kanonnen voorzien en bemand met vele soldaten en eenige daartoe gepreste schippers, gingen ze zelf op de Noordzee stroopen, tot in Engeland toe. O. a. bemachtigden zij een rijkbeladen kogge, uit de Levant, en nadat dit vaartuig was uitgeplunderd en de bemanning, die hen overigens niets misdaan had, na vreeselijke martelingen, met groote ijzeren spijkers aan het schip vastgenageld was, lieten ze het zinken.

Bij het meegedeelde verliese men echter niet uit het oog, dat toen de tijden, en ook de zeden, zoo geheel anders waren en dat in een zeeplaats, die in 1401 zelf een speelhuis verpachtte, toen „die dobbelscole” (= dobbelschool) genoemd; een naam, welke veel te denken geeft!

Het graafschap Staveren.

De gouw Sutraci (a° 845) gaf later het aanzijn aan het graafschap Suthergo of Zuidergo, met Staveren als de hoofdplaats. Nog later is dit blijkbaar opgegaan in het graafschap Staveren, waarvan de uitgebreidheid vrijwel overeenkwam met het dekenaat Staveren, dat ressorteerde onder den proost van Sint Salvador te Utrecht. Daartoe schijnt, behalve thans door de Zuiderzee-uitbreiding meerendeels verdwenen deelen, ook West-Friesland behoord te hebben.

In hoofdzaak waren verder de grenzen, van Hindeloopen af, vermoedelijk langs de Horsa en verdere wateren tot of voorbij Hieslum; vandaar oostwaarts langs den Rijpershemdijk, Oudega, Osingahuizen, de Jelte- en Sint Jans-Sloot, Langweerderwielen, Oude Rijn tot het Tjeukemeer, of wel in meer noordelijke en oostelijke richting, mede tot dat meer. Uit het Tjeukemeer langs de Pier-Christiaanssloot of de oostelijk gelegen Broersloot naar den Tjonger, langs de Oude Lemstersloot met de Zijlsloot naar de Linde, en van daar langs het Mallegat tot Oldemark. Belangstellenden verwijzen we verder naar den Frieschen Volksalmanak, Jaarg. 1850, '51 en '90.

De Granders.

Tot in de 15de eeuw is sprake van de „Granders”, de bewoners der Granderen, d. i. de streek om Staveren heen, zich uitstreckende tot aan de Marne. De Granders bezaten o. a. hun eigen bestuur en wetten. Geen schrijver over oud-Staveren, of hij maakt melding van het oude Grandeboek, waarin die wetten waren opgenomen en dat op het stadhuis te Staveren in de „stadskist” bewaard werd, doch later spoorloos verdwenen is.

Odulfus vertrok naar Staveren, waar hij door den bisschop met eene omhelzing begroet werd. Beiden trokken daarop het land door, gewapend met Gods Woord en „voerden het volk, dat tevoren een verdierlijk hart bezat, met behulp van het levengevende voedaal des Heeren, getemd als een lam, naar het Katholieke geloof terug.” Op raad van geestelijkheid en geloovigen vertrouwde de bisschop de kerk van Staveren aan Odulfus toe en keerde daarna terug naar Utrecht.

Die kloosterkerk was stellig eveneens de eerste parochiekerk, welke door hare dubbele functie in den loop der tijden voortdurend een twistappel vormde tusschen de stedelijke overheid en de vertegenwoordigers van het klooster. Van hout gebouwd, stond zij meer westelijk dan het tegenwoordige Staveren, en was vermoedelijk gewijd aan Sint Marie. Nadat zij in 910 verbrand en daarna opnieuw gebouwd was, werd zij tevens toegewijd aan Sint-Odulfus.

Odulfus namelijk, wiens heilrijke vermaningen menig toehoorder geboeid hadden, werd later als heilig verklaard en leefde onder het volk voort als Sint Olof⁽¹⁾ (Friesch: Sint-Eal); zijn gedenkdag was 12 Juni. Vele wonderen heetten door zijn toedoen te zijn geschied; o. a. bezat hij de gave van de toekomst te kunnen voorspellen.

Zoo wees hij den inwoners van Staveren eens op een grooten steen, die voor de deur zijner woning lag, vooreggende, dat die zonder toedoen van menschen in het Flie zou terecht komen en daar onder de golven zou blijven liggen, zoolang zij van den vrede Gods verstoken bleven. „Maar”, — zoo sprak hij verder —, „indien gij den steen zonder toedoen van menschen op dezen oeverrand zult zien staan, zoo weest er van overtuigd, dat, ook al mocht ik gestorven zijn, mijn geest u in deze Friesche oorden den vrede zal brengen, totdat Gods toorn weer door uwe zondige bedrijven mocht worden opgewekt, waardoor de vrede u opnieuw ontnomen zal worden”.

Nog lang werd bedoelde steen als een wonder-teeken in de kerk te Staveren bewaard „tot een getuigenis voor de geloovigen en tot eene beschaamdmaking der ongeloovigen”, zegt de geschiedschrijver.

Dezelfde schrijver verhaalt, dat toen Odulfus op het punt stond de Friezen te verlaten om voorgoed naar Utrecht te gaan, eene talrijke menigte te Staveren was saamgekomen, om voor het laatst door zijne vermaningen gesticht te worden. Na hen den Heer bevolen te hebben en hun zijn zagen te hebben gegeven, ried hij hem dringend aan, nimmer van het pad der waarheid af te wijken, daar zij niet straffeloos dit opnieuw zouden betreden. „Want ik ben er van overtuigd”, zeide hij, „dat ge het toch zult doen, maar ook voorspel ik u, dat de Heidenen op u af zullen komen, deze streken zullen verwoesten, en u met havel en goad gevankelijk zullen wegvoeren”. Anderhalve eeuw later ging met den inval der Noormannen ook deze profetie in vervulling!

Op zijn ouden dag was Odulfus genoodzaakt, op een stokje leunend, ter kerke te gaan. Aan het bovenende van dit stokje was een plaatje gehecht, met was bestreken, waarin hij bij tijd en wijle de namen der geloovigen griffelde⁽²⁾, tot de ure zou zijn aangebroken, waarin hij ze in het boek des levens kon opteekenen. Nu gebeurde het een keer, dat hij zich naar het godshuis spoedde, zonder op zijn toestand acht te slaan, en het stokje in zijne cel achterliet. Even nadat hij zich in de kerk bevond, werd die cel door brand aangetast, en wel in dié mate, dat zij ook voor het kerkgebouw groot gevaar opleverde. Reeds hadden de vlammen huisraad en al vernield, toen de vrome man, — zich minder om zijne woning, dan wel om het huis des Heeren bekommerende —, in het gezicht der vlammen vurig bad om het behoud van het kerkgebouw. En ziel

Onmiddellijk werd zijn gebed verhoord. De vlammen begonnen op staanden voet te stillen en bleken enkel de cel in de asch te hebben gelegd. Maar hoe verwonderd zag men op, toen daaruit het stokje ongeschonden te voorschijn werd gehaald: door Gods genade bleek zelfs het wasplaatje er op ongeschonden te zijn; niet het ge-

(1) Zoo vindt men te Harlingen de Sint-Olofssteeg, door het volk aldaar verbaasd tot „Oarlockssteich”.

(2) Zooals uit dit voorbeeld blijkt, bepaalde zelfs in de Middeleeuwen de schrijfkunst zich ook nog tot „wastafeltjes”.

ringste stipje ontbrak aan de inscriptie! Na Odulfus' overlijden plantten zijne medebroeders het stokje op zijn graf, en het is daar, volgens zijne levensbeschrijver, blijven staan tot den tijd van bisschop Radboud (gest. 917) toe.

Zijn heengaan wordt aldus beschreven: Nadat Odulfus zijn einde voelde naderen, ontbood hij zijne medebroeders ten afscheid. Zijne laatste woorden waren: „In Uwe handen, o Heer, beveel ik mijnen geest”. Terwijl hij deze woorden sprak, steeg zijne ziel ten hemel, „en onder dat scheiden is daar een zoo liefelijke en geurige reuk door de kamer verspreid, dat al degenen, die er tegenwoordig waren, een onuitsprekelijke zoetheit ten neuze en monde insasenden”; blijkbaar was „de Engelsche burgerij” (= de Engelschaar) zijne ziel reeds tegemoet gekomen!

Odulfus-reliëken.

Verscheidene reliëken, van den heiligen man afkomstig, werden te Staveren en elders bewaard. Zoo trof men nog tot in het einde der 15de eeuw te Staveren in het klooster van zijn naam aan een armbaan, in een zilveren reliëkhouder gevat, alsmede een gouden kelk, door Odulfus indertijd zelf gebezigd bij het opdragen der mis.

Te Utrecht werd tot in de 16de eeuw in de Salvatorskerk voor de geloovigen zijn scheidel⁽³⁾, in een zilveren reliëkhouder besloten, tentoongesteld. Tevens werd daar nog lang bewaard een houten nap, van Odulfus afkomstig, van buiten geheel met zilver bekleed, waarvan, aan een gouden kettinkje, een klein kruisbeeld van het allerfijnste goud afhing. Dit kruis werd indertijd door den vromen man op de borst gedragen. Nog in de 16de eeuw schreef men wonderdoende kracht toe aan het drinken uit dien nap op Sint Odulfusdag (12 Juni), nadat het kruisje in den nap gedoopt was.

Het Sint-Odulfusklooster in het noordwesten.

In 1132 onderging de missiestatie eene belangrijke hervorming, ten tijde dat Andries van Kuyck bisschop van Utrecht was. Gedurende de 11de eeuw namelijk waren niet alleen goederen der kerk, maar ook de kerk zelve in de macht van wereldlijke personen geraakt. De Staverversche burgers gaven van hun vromen zin blijk, door landerijen en kerk vrij te koopen en dit gebouw weer voor den eeredienst te bestemmen.

Minder vroom schijnt zich echter de geestelijkheid daar gedragen te hebben; althans werden toen, op uitdrukkelijk verlangen van de inwoners van Staveren, een twaalfal priesters wegens hun oneerzaam leven afgezet en vervangen door monniken en nonnen van de Benedictijner orde uit Oostbroek bij Utrecht.

De goede gezindheid der Staversche burgers in aanmerking nemende, schonk de bisschop in 1132 al zijne rechten en inkomsten in hunne parochie aan de kerk van Sint Odulfus, bevestigde haar in al hare gerechtigheden en bezittingen — o. a. bestaande in 24 kapellen of kerken — en droeg, op haar verzoek, de kerk over aan abt Aron en een aantal monniken der Benedictijner orde. Zie daar, in het kort, de stichting van Sint-Odulfusklooster.

Als opvolger van abt Aron worden achtereenvolgens genoemd de abten Amelricus, Jacobus, Robertus, Simon, Alardus, Abraham, Conradus (a°. 1208), Rupertus, Henricus (a°. 1223), Conradus, Eveko, Leveko, Otgerus, Siardus, Aemylus (a°. 1309), Folkerus (a°. 1320—'59), Oeko Hoyta (a°. 1359) en Jarichus (a°. 1408).

Hoe het klooster, aan de westzijde der stad gelegen, er aanvankelijk uitzag, is ons onbekend; wat Worp van Thabor in zijne kroniek (I. 102) omtrent zijne bouwde vermeldt, is pure fantasie.

Meer en meer werden de voorrechten van de stichting uitgebreid, doch voortdurend werd zij bedreigd door waterfloeden, die de zeegaten verruimden, groote stukken land afsloegen en aldus het gevaar van verwoesting steeds vermeeerden. In verband daarmee werden de geloovigen van tijd tot tijd (v. 1230—1389) aangespoord tot weldadigheid jegens het geleisterde klooster. Twintig dagen aflat werd reeds in

(*) Die schedel was in het jaar 1300 te Utrecht uit de kapel van Sint-Victor, — waar Odulfus begraven heette te zijn, — naar de Sint-Salvatorskerk aldaar overgebracht.

1230 den weldoeners beloofd en in 1284 werd dit uitgebreid tot veertig dagen aflat, waarbij er tevens aan herinnerd werd, dat zich in het klooster een beeld van de Heilige Maagd bevond, dat door de daarin aanwezige melk reeds vele mirakelen had bewerkt. In 1307 stond het gebouw zóó nabij de zee, dat het door de golven geheel zou worden verslonden, als niet spoedige hulp verleend werd. Tot overmaat van ramp staken de West-Friezen drie jaren later, op Kerstnacht, den brand in het klooster en doodden den prior. In 1318 was het diep in verval en vijf jaren daarna bleken reeds twee torens en een groot deel van het klooster met andere bijgebouwen in puin te zijn gevallen, terwijl de monniken door misgevee en veepest geheel verarmd waren. In hun nood schijnen abt en monniken zich in 1345 te hebben vergrepen aan de veldvruchten en andere goederen van Staversche burgers, wat hun echter door dezen van harte vergeven werd. Waarschijnlijk was dit een gevolg van de rampen, die de oorlog meebracht, doch niet onmogelijk is het ook, dat deze treurige omstandigheid verband houdt met de oprichting binnen Staveren van een nieuw hospitaal, dat in 1340 gewijd werd.

Volgens sommigen zou in 1391 het klooster wederom door de West-Friezen in brand zijn geraakt, doch het vuur spoedig daarop, zonder schade te hebben aangericht, zijn gebluscht. Echter werden bij die gelegenheid alle goederen in Holland, ten getale van 70 of meer, boerenplaatsen, verbeurd verklaard en nooit teruggegeven. In den oorlog met de Beiersche vorsten deed de abdy vaak dienst als versterking; als de meest vooruitgeschoven post had het dan de eerste aanvallen te verduren. Door deze omstandigheid en het steeds meer binnendringende zee-water schijnt het klooster grootendeels voorgoed vernietigd te zijn, te meer, daar geen moeite gedaan werd om te redden, wat nog te redden viel, zoodat men zich in 1415 genoodzaakt zag tot den bouw van een nieuw klooster over te gaan. Toch bleef de herinnering aan de abdy nog lang bestaan.

Waren in 1430 kerk en kerkhof, met den besproken Odulfus-steen, nog voor iedereen, wegens hun hooge ligging, zichtbaar; eene eeuw later was dat alles reeds door het zeewater overspoeld. Toen in 1608 een ijsbaan van Enkhuizen was aangelegd, trokken verscheidene menschen naar de plek van het oude Sint-Odulfusklooster, een kwartier gaans van Staveren, in het noordwesten, en slechts drie à vier voet onder het ijs. Vele fraaie steenen, van de kloosterkerk afkomstig, werden toen opgehaald. Volgens Schotanus waren in 1664 bij laag water nog enkele resten zichtbaar en in het laatst der 18de eeuw werd er door de regering, ter beveiliging der scheepvaart, 's zomers een ton geplaatst. Nog noemen de zeelui een plek daar in zee: de kerk van Staveren; ook ligt niet ver van de stad nog een ton.

XXXIII.

Staveren. 6.

Het Sint-Odulfusklooster in het zuiden.

Toen Staveren in 1414 weder in handen der Friezen gevallen was, achtte men het niet geraten, op de puinhoopen van het oude klooster, ten westen der stad, een nieuw gebouw te stichten. Eene voorname reden hierbij was wel de toenemende drang van de golven der zee, mede in verband met de ongeschiktheid (ziltheid?) van het drinkwater aldaar. Zoodra dan ook de inwoners der stad den kloosterlingen voor een nieuw te stichten gebouw zeker hospitaal met daarbij behorende gebouwen aanboden in ruil tegen elders gelegen landerijen van het klooster, werd dit door de broeders dankbaar aanvaard en zoo werd binnen de stad, in het zuiden, een kerk gebouwd en een kerkhof aangelegd, die beiden in 1415 werden gewijd. Eerst vier jaren later kwam vermoedelijk de geheele stichting tot stand. Het nieuwe gebouw was gedekt met een pannendak, zoodat een groote brand, die omstreeks 1420 een vijfhonderdtal met riet gedekte huizen, in 't zuiden en zuidoosten, in de asch legde, Sint Odulfusklooster ontzag.

De voorrechten, die het oude klooster bezat, werden ook voor het nieuwe bevestigd en zelfs vermeerderd. Als bijzonderheid zij vermeld, dat

zich op het altaar der kloosterkerk een Maria-beeld, een „Friesche Lief-vrouwe" bevond, getooid met een Frieschen hoofddoek (*). Omtrent deze „holdoek" vinden we aangeteekend, dat zij in tweeerlei soort voorkwam; de eene werd dicht om het hoofd gewonden, terwijl de andere slechts met drie spelden aaneengehecht werd.

De abdy bezat in de nabijheid der stad eene kapel, toegewijd aan het H. Bloed van den Verlosser. Weldra wisten de geloovigen te verhalen van daar gebeurde wonderen, — waarschijnlijk genezing van ziekten —, welke zij aan de kracht van het H. Bloed toeschreven. Daar de trek naar de kapel tengevolge daarvan belangrijk toenam, en het klooster voor de tot

een bedevaartsoord geworden kapel grootere voorbereidselen maken moest dan anders het geval was, voelde Paus Martinus V zich in 1418 gedrongen, den geloovigen bezoekers en weldadigen begunstigers van het bevoorrechte godshuis voor bepaald aangegeven feesten en feestdagen een aflat van één jaar en veertig dagen, voor andere dagen er eene van honderd dagen te verleenen en strekte hij een dergelijke gunst ook uit tot de kerk van het Sint-Odulfusklooster. In 1424 geraakte ook dit kloostergebouw geheel buiten de stad, welke omvang tengevolge van de vele branden en plunderingen aanmerkelijk was beperkt.

De verplaatsing van het klooster naar het zuiden had vermoedelijk nog plaats tijdens den abt Jarichus. Zooals we reeds vroeger mededeelden, was na hem groote verdeeldheid onder de kloosterbroeders ontstaan, met gevolg, dat ten slotte een gedeelte hunner zich vestigde te Hemelum, de overigen — die liever een ongebonden stadsleven wilden leiden —, te Staveren in het nieuwe gebouw achterlatende, terwijl de abt Alger (aangesteld in Mei 1417) te Rijs ging wonen. Blijkbaar vestigden zijne opvolgers zich bij de groep te Hemelum, om van daar uit het klooster te Staveren mede te besturen, totdat onder abt Jacobus van Oest ook de Staversche broeders zich in 1495 voorgoed te Hemelum gingen vestigen.

Wat er van de abdij te Staveren verder geworden is, is ons onbekend. Dat zij van groot cultureel belang is geweest, voor den geheelen Zuidwesthoek, staat buiten kijf. Vooral in de vroegste tijden zal van daar uit de beschaving zich onder het minder ontwikkelde volk hebben uitgebreid. En zelfs heeft zij haar invloed achtergelaten in het omringende landschap, want evenals elders zullen ook hier de Benedictijners en hunne conversen zijn voorgegaan in het vergraven der venen en ontginnen der landerijen; de Priestersloot en Munnikesloot, beide ten westen van het Flait, houden o. a. de herinnering daaraan nog levendig.

De nonnen van Sint-Odulfus. Aanvankelijk schijnt het klooster Sint-Odulfus een dubbelklooster te zijn geweest, d. i. het werd tegelijk door monniken en nonnen bewoond. We vermelden reeds, dat het in 1132 mede door nonnen van de Benedictijner orde uit Oostbroek bij Utrecht bevolkt werd. Tot eenigen tijd vóór 1250 schijnt die toestand te hebben voortgeduurd, toen de nonnen naar een afzonderlijk convent te Hemelum, het vrouwenklooster Sint-Nicolaas, trokken. Misschien dat naderhand een gedeelte hunner weer naar Staveren is verhuisd, of dat niet alle nonnen vandaar zijn verplaatst. Althans in 1320 beloofde bisschop Jacob van Zuden een afslaat van 40 dagen in 't bijzonder aan hen, die de relikwieën der Heilige Maagd, van Sint-Nicolaas en andere heiligen, bij de „Prioressen en zusters” in Staveren bewaard, hunne vereering zouden brengen en uit eerbied daarvoor hunne aalmoezen zouden geven tot versiering der altaren of tot reparatie van boeken. En zelfs in 1485 is nog sprake van de abdis Brecht, die te Staveren haar verblijf scheen te hebben, en stellig niet aan het hoofd stond van

Het vrouwenklooster Sint-Maria Magdalena

aldaar. Dit bagijnklooster, dat zijn naam gaf aan het Vrouwenzand, waarop het eens zijne standplaats had, moest eveneens eenmaal wijken voor de vernielende golven van het zeewater. Om

(*) Blijkbaar was toen de noordgracht nog niet in zwang.

streeks 1400 schijnt het te zijn verplaatst naar het noorden der stad, bij het blokhuis, zich met zijne gerechtigheid uitstreckende tot aan den stadswal. In 1435 en 1466 zag het zijne voorrechten bevestigd door Burgemeesteren, Schepenen, Raad en Gemeente van Staveren. Elk jaar moesten de zusters twee Beiersche guldens betalen; evenals de poorters harer stad waren ze dijkplichtig voor de landerijen, die ze buiten het klooster mochten verwerven. De goederen, welke eene kloosterlinge bij haar opnemng bezat, bleven voor eeuwig aan de zusters; waf zij na dien tijd erven mocht, moest na haar dood weer aan de familie komen. De nonnen mochten alleen voor zich zelve bakken en brouwen, maar spinnen, weven, naaien en breien was haar ook geoorloofd voor lieden buiten het klooster. Zij bezaten het poorterrecht, terwijl magistraat en gemeente beloofden haar behulpzaam te zijn, waar het voorrechten mocht betreffen, door den paus verleend.

Het klooster bezat landerijen „ten noorden int velt onder de Clockslach”, en wordt beschreven als zijnde „schoon van aanleg, en voorzien met eene fraaie kerk en lommerik geboomte, doch allengs verarmd, zoo dat de Begijnen den kost met weeven moesten winnen. Hier stonden achttien weefgetouwen, en een halve braspenning was 't weeffloer voor elke slijting.”

In 1549 werd de stichting door eene Geldersche Begijne in brand gestoken, omdat zij door de Moeder van 't klooster, volgens hare gedachten, onder eene al te strenge tucht gehouden werd.

De Gouvernante Maria van Hongarije beval daarna „dat het niet weder zou worden opgebouwd, behoudens redelijke recompens” (= vergoeding); „maar de stukken waren mislecht” (= zoek geraakt) „en zoo bleven de Pater en 't convent onvoorzien van hunne recompens”. De bagijnen begaven zich daarop metterwoon naar Tjummarum. Den 17 December 1552 koecht keizer Karel V voor 1350 pond van 40 groot van Pater en convent het geheele erf van het „Godshuis van Staveren, gelegen bij 't huis” (= blokhuis) „van Staveren, onlangs verbrant, strekkende uit het midden deur de stad loopende diep tot aan de veste of walle, daer het Cloister metten andere van dien opgestaen heeft.”

In den Atlas van het Friesch Genootschap te Leeuwarden komt onderstaande afbeelding voor met onderschrift: „'t Klooster te Staveren 1773”.

Ongetwijfeld was dit het laatste overblijfsel van het Sint-Maria Magdalena-klooster, op het Noordeinde aldaar. Op een plattegrond bij Schotanus (1664) komt het voor, als gelegen aan de Zyperstraat, terwijl de plaats van het muurtje daar is ingenomen door twee aan elkaar sluitende gebouwen; de oude situatie is daarop verder nog goed te onderkennen. De aldaar aangeduide, over de gracht gelegen, Kloosterstraat heeft vermoedelijk aan dit convent zijn naam te danken.

Leeuwarder Courant

Zaterdag 7 Juli 1928.

DERDE BLAD.

TUSSCHEN FLIE EN LAUWERS.

XXXIV.

Staveren 7.

De Parochiekerk (vervolg).

De Mariakerk werd ten tijde van den geschiedschrijver Jancko Douwama (1482—1530) ook genoemd de Noorderkerk. Hij vermeldt haar aldus in verband met een geval, dat zich in 1463 had voorgedaan.

Toen namelijk omstreeks het midden der 15e eeuw in Friesland de partijschappen der Schieringers en Vetkoopers hevig woedden, bracht de bekende pater Johannes Brugman een bezoek aan dit gewest, teneinde de bevolking aan te sporen, haat en nijd te verbannen en den vrede na te jagen. Zoo kwam hij in genoemd jaar te Staveren, waar hij scherp de twistende „valsche partijen" gispde en ze tot eendracht aanmaande. Terwijl hij hierover tot de menigte sprak, stond daar onder het volk een man, die in den strijd een zijner medeburgers doodgestoken had. Tengevolge van Brugman's vermaningen werd hij zoo getroffen, dat hij, door berouw vermurwd, zich nederwierp voor de voeten der vrouw, wier man hij gedood had, en haar om Gods wil om vergiffenis smeekte. Deze vrouw kon van aandoening geen woord uitbrengen, mogelijk „dattz Godt also wolden." Maar ziet, haar jeugdig kindje, dat zij op den arm droeg, en dat nog nooit een woord gesproken had, sprak, „perfect ende bescheidenlijk" ten aanhooren van alle omstanders: „Ick foergewe dij de doet mijns faeder geerne, om Godes wille." Ter hinnering aan dit mirakel was dit feit in beeld gebracht, en dit tafreel, volgens Douwama, opgehangen „to Staveren in de Noerderkercke, an de noertzijde." ¹⁾

Aan genoemden Brugman is het spreekwoord ontleend: „Hij kin prate as Brugman." Over hem moge hier nog een en ander volgen.

Pater Johannes Brugman, bekend Minderbroeder-observant en beroemd volksprediker, werd geboren omstreeks 1400 te Kempen en overleed in 1473 te Nijmegen. In zijn jongelingsjaren bezocht hij de kloosterschool, zag zich daar omringd door mannen, die een lichtzinnig leven leidden, en verviel, daar hij geen weerstand bieden kon aan de verzoeking rondom hem, weldra ook zelf tot allerlei afdwalingen. Nadat hij de kloostergelofte afgelegd had en eenigen tijd kloosterling geweest was, kwam hij echter tot inkeer en werd een devoot mensch. De herinnering aan bedreven zonden en het blij vertrouwen op de toekomst vertolkte hij later in een lied met de woorden:

„Hadieu, der werelt minnen.
Hadieu, tis al ghedaen!
Ic heb in minen sinnen
Wat nieuws aen te gaen
Ic wil gaen avonturen
Te gaen een anderen ganc,
Al soit mi werden sure,
Och ewich is so lanc!"

Geen prediker bezocht ooit meer steden en dorpen dan onze Brugman. Alom drong hij op bekeering aan, daarbij met kracht bestrijdende de drie hoofdzonden zijner eeuw: de speelsucht, met name het dobbelspel, de ontwijding van Zon- en heilige dagen, benevens de wraakgierigheid der spaatkundige partijen hier te lande. Welsprekend, maar alles behalve bezadigd, sprak hij in den regel „gloeiende woorden", die een uitvlucht waren van het enthousiasme, dat hem vervulde. Door zijne sermoenen heeft hij mede ijverig gewerkt tot verzachting der ruwheid van zeden. Tegelijk was hij een dichterlijke natuur; de gave der profetie werd hem bovendien toegeschree-

Karakteristiek was op zekeren tijd zijne voorstelling: „God heeft een webbe geweven van het begin der wereld, en de heiligen zijn daarin geslagen, recht als draden in een webbe, en de Weaver weefde nog, en zal werven tot aan den jongsten dag, en wij hopen, dat ook wij in dat webbe geslagen zullen worden."

Weinige maanden voor zijn dood schreef hij aan een geestverwant: „De palen van de brug zijn vergaan, en voor uw Brugmannetje blijft niets meer over dan ten grave te dalen."

Voor een groot deel heeft hij zijn invloed geopenbaard in Friesland, dat door onderlinge veeten dreigde verscheurd te worden; niet zelden trad hij daar als man des vredes op. In 1454 richtte hij zijne schreden naar Bolsward, om in de eerste plaats als hervormer in het Minderbroedersklooster aldaar den Observantenregel in te voeren, wat door tegenkanting zijner wereldsche ordebroeders mislukte. Als vredestichter had hij daar meer succes. Om den zedelijken en burgerlijken staat

¹⁾ Een andere lezing van dit mirakel geeft Schotanus, Friesche Historie / 332b.

der gemeente te verhoffen, verleende hij zijne tusschenkomst bij het tot stand brengen van het in 1455 te Bolsward ingevoerde „Stadsboek”, bevattende eene omschrijving van het stadsrecht, waarnaar regeering en burgerij zich hadden te gedragen, welk boek blijkbaar door Sneek en misschien nog andere steden ten voorbeeld werd genomen, en dat nog heden ten dage aan buitenlandsche universiteiten met lof wordt aangehaald.

Den belangstellenden lezer zij verder verwezen naar W. Moll, „Johannes Brugman en het godsdienstig leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw,” 2 dln. Amsterdam 1854, benevens het Nieuw-Nederlandsch Biografisch Woordenboek, dl. VI, bl. 221 v.

Dat de Maria kerk van belang was, moge worden afgeleid uit het feit, dat den laatsten April 1470 aldaar bijeenkwamen een 70-tal heerschappen, waar op zeer indrukwekkende wijze besluiten genomen werden met betrekking tot eene samenkomst met Karel den Stoutte, welke op 2 Mei d.a.v. te Enkhuizen zou worden gehouden.

Op bevel van Karel V, van 12 September 1531 werd deze kerk afgebroken, omdat zij te dicht bij het blokhuis stond¹⁾. „Ende alzoe de kercke van Stavereen te nae den huuse ende sterckte aldaer staet, beveelt de Keyserlycke Majesteyt deselve kercke terstont aff te doen breken, ende die van Stavereen hen te behelpen met een ander kercke aldaer.”

Die andere kerk was blijkbaar

De Sint-Nicolaaskerk, welke zal hebben gestaan in het midden der stad, aan den oostkant, tusschen de beide grachten (zie bijgaanden plattegrond). Zij was gewijd aan de heilige Nicolaas, o. a. beschermheilige der zeevarenden, die later gold als patroon van Stavereen. Na geleden schipbreuk hingen de schepelingen soms als dank voor hun redding, hunne kleeren op in de aan hem gewijde kapel of kerk. De geschiedschrijver Sjoerd Pieters tracht zijne lezers te doen gelooven, dat deze kerk de plaats innam van den vroegere heidenschen Slavotempel, en dat daar tot in zijn tijd de openbare oorkonden van het Friesche Koninkrijk waren bewaard gebleven.

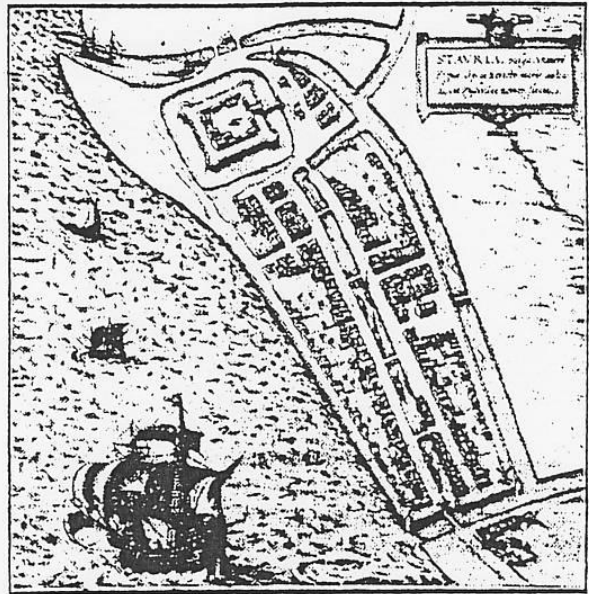
De bevestiging der stad en het Blokhuis.

Nadat Albrecht van Beieren in den zomer van 1398 in Friesland was zeland, werd in Augustus van dat jaar de stad bevestigd.

Ook schijnt men toen reeds begonnen te zijn met den bouw van het blokhuis, waarvan in 1399 sprake is, en dat zeer nabij het Sint-Odulfusklooster gesticht werd, terwijl tevens het klooster zelf schijnt te zijn versterkt. Reeds vroeger bezat de hertog „een schoen slot an de zuderzijde up de haewen, want der tydt was de haewen up de zuder zijden”, maar hij schijnt het wenschelijk geacht te hebben, ook nog een „burcht” te stichten „an de noertzvde.” Immers, den 24 Juni 1401 had er vanwege den Hertog eene aanschrijving plaats, om manschappen naar Stavereen te zenden, daar hij het voorneemen had „twee goede Sloten te doen maken, dat een aen onser stat van Stavereen (blijkbaar op 't Zuid²⁾), „ende dat ander tot Sinte Odulf, die wy mit krachte van luden moeten versekeren”. Daartoe werden 14 „Baenridren en Ridderen”, benevens een getal van 348 manschappen aangewezen. Echter, hoewel daar het fundament „al fan gelegd were”, zoo bleef de verdere bouw steken, misschien, ten-

¹⁾ Nog in het begin der 17de eeuw droeg een straat in het noordwesten der stad den naam van „Kerkstraat”.

²⁾ Het slot op 't Zuid is waarschijnlijk vernietigd bij den brand en de plundering der stad omstreeks 1420.

Plattegrond van Stavereen, omstreeks 1580.

gevolge van een in 1401 gesloten verdrag, misschien ook, wegens des Hertogs overlijden, drie jaren daarna.

Nadat namelijk in eerstgenoemd jaar de Friezen aanvullenderwijs te werk waren gegaan, wierpen zij o. a. te land een blokhuis vóór Stavereen op, doch van een ernstigen aanval van hen op de stad kwam weinig. De vredesbrief van 30 September 1401, die daarvan het gevolg was, hield in, dat de Hertog de stad Stavereen zal mogen „betymmeren” (= versterken) „utzet dat men dat cloester noch den werf tot Sinte Odulfs niet bevesten noch betymmeren” zou.

Evenwel werden drie jaren later, den 23 Juni 1404, 31 plaatsen in Holland opnieuw aangeschreven, om een zeker aantal manschappen te leveren, die naar Stavereen moesten trekken, opdat, zoo luidt het, „onse slot 't Sinte Odulfs gemaect worde”.

Vinden we, van 14 Juli 1399 af, verschillende met name genoemde Kapiteins aan het hoofd der stedelijke bezetting, sedert 1 Augustus 1409 genoemd Jan van Heemstede, de jonge, als hoofdmander stad en slotvoogd van het kasteel, terwijl hij 8 April 1410 wordt opgevolgd door Jan Huygensz, als kapitein der stad en Kastelein van den Huize.

Het Hollandsche garnizoen beschermde de stad tegen de Schieringers, totdat deze zich in 1414 bij verrassing van Stavereen meester maakten. Misschien, dat toen het blokhuis is verwoest en tot een puinhoop gemaakt. Vijf jaren later weken de Schieringers, na hun nederlaag bij de Palesboot, behalve naar Sloten, ook naar Stavereen, toen hun laatste bolwerken, die zij in der haast versterkten.

14

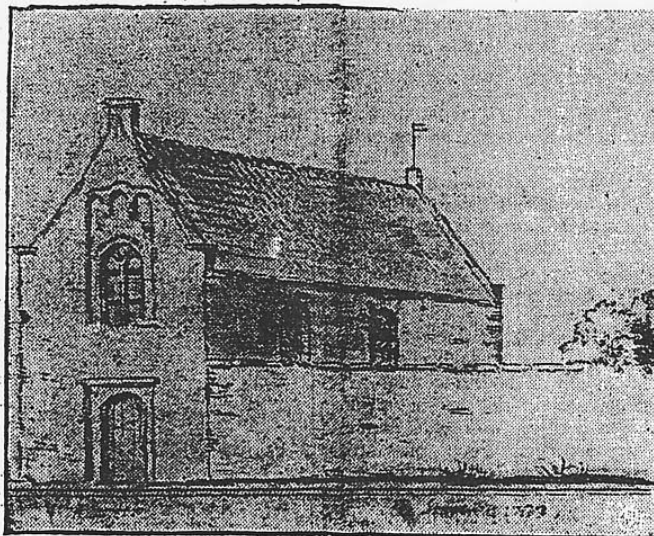
voor eeuwig aan de zusters; wat zij na dien tijd erven mocht, moest na haar dood weer aan de familie komen. De nonnen mochten alleen voor zich zelve bakken en brouwen, maar spinnen, weven, naaien en breien was haar ook geoorloofd voor lieden buiten het klooster. Zij bezaten het poortrecht, terwijl magistraat en gemeente beloofden haar behulpzaam te zijn, waar het voorrechten mocht betreffen, door den paus verleend.

Het klooster bezat landerijen „ten noorden int velt onder de Clocksloch”, en wordt beschreven als zijnde „schoon van aanleg, en voorzien met eene fraaie kerk en lommerik geboomte, doch allengs verarmd, zoo dat de Begijnen den kost met weeven moesten winnen. Hier stonden achtien weefgetouwen, en een halve braspennning was 't weefloon voor elke slijting.”

In 1549 werd de stichting door eene Geldersche Begijne in brand gestoken, omdat zij door de Moeder van 't klooster, volgens hare gedachten, onder eene al te strenge tucht gehouden werd.

De Gouvernante Maria van Hongarije beval daarna „dat het niet weder zou worden opgebouwd, behoudens redelijke recompens” (= vergoeding); „maar de stukken waren mislecht” (= zoek geraakt), „en zoo bleven de Pater en 't convent onvoorzien van hunne recompens”. De bagijnen begaven zich daarop metterwoon naar Tjummarum. Den 17 December 1552 kocht keizer Karel V voor 1350 pond van 40 groot van Pater en convent het geheele erf van het „Godshuis van Staveren, gelegen bij 't huis” (= blokhuis) „van Staveren, onlangs verbrant, strekkende uit het midden deur de stad loopende diep tot aan de veste of walle, daar het Cloister metten andere van dien opgestaen heeft.”

In den Atlas van het Friesch Genootschap te Leeuwarden komt onderstaande afbeelding voor met onderschrift: „'t Klooster te Staveren 1773”.

Ongetwijfeld was dit het laatste overblijfsel van het Sint-Maria Mariadalenklooster, op het Noordeinde aldaar. Op een plattegrond bij Schotanus (1864) komt het voor, als gelegen aan de Zyperstraat terwijl de plaats van het muurtje daar is ingenomen door twee aan elkaar sluitende gebouwen. De oude situatie is daarop verder nog goed te onderkennen. De aldaar aangeduide, over de gracht gelegen, Kloosterstraat heeft vermoedelijk aan dit convent zijn naam te danken.

De Parochiekerk.

Zooals reeds werd opgemerkt, vormde de Sint-Mariakerk voortdurend een twistappel tusschen de stedelijke overheid en de vertegenwoordigers van het Sint-Odulfusklooster, wegens hare dubbele functie van klooster- en parochiekerk. Wat was n.l. het geval? Op de meeste plaatsen in Friesland beruiste het zoogenaamde „patronaatsrecht”, d. i. het recht van verkiezing der priesters, bij de parochianen, voor zooverre zij eigenerfden en kiesgerechtigden waren; hunne voorvaderen hadden immers gezamenlijk de kerk gesticht en dus kwam hun tevens het patronaatsrecht toe. Echter was de kerk van Sint-Maria in Staveren door paus Innocentius III aan Sint-Odulfusklooster opgedragen, wat ook door latere oorkonden bevestigd werd. Maar de parochianen namen daar dadelijk geen genoegen mee. Werden aanvankelijk door den abt op voordracht der burgers van Staveren de parochiepriesters uit de kloosterbroeders aangewezen, in 1287 verviel die voordracht voorgoed en wees de abt op eigen gezag de geestelijken aan. Ten slotte schijnen de burgers toch in de zaak te hebben berust, tot de Hervorming hun het recht tot keuze hunner eigen herders terugschonk.

In 1400 wijdde de vicaris-generaal van bisschop Frederik het beeld van den heiligen Herasmus in de Mariakerk en beloofde 40 dagen aflaat aan hen, die dit beeld bezochten en de kerk of het altaar begiftigden.

Volgens een dekanatsregister van 1421 bracht de kerk jaarlijks 150 goudgulden, eene daarbij behorende vicarie 100 gg. op.

De klokken.

De Mariakerk bezat weleer twee torenklokken. De zwaarste, wegende 1176 Ned. ponden was 1.22 M. wijd en 1.27 M. hoog; zij was versierd met lofwerk en omschrift, waarin o. m. h. jaartal 1223 was uitgedrukt. De kleinste klo uit 1488 dateerende, woog 793 Ned. ponden, en was 1.10 M. wijd en 1.24 M. ho. Ook deze was fraai versierd, en droeg opschrift:

Maria is mijn naam
mijn gheluyt sij gode bequaem
gobel moer goot mij
in 't jaer MCCCCLXXXVIII.

Beide klokken zijn in 1845 door het *STADS* bestuur helaas verkocht. De kleinste kwam gelukkig in den toren te Irnsum terecht; *WARR* Echter de andere, — stellig een der alleroudsten uit ons gewest —, beland is, bleef ons onbekend.

Een middeleeuwsche doopvont. Onderstaande afbeelding is die van een merkwaardige zandsteenen doopvont uit de kerk van Sint-Marie.

schreven, om een zeker aantal manschappen te leveren, die naar Staveren moesten trekken, opdat, zoog luidd het, „onse slot 't Sinte Oduffs gemaickt worde”.

Vinden we, van 14 Juli 1399 af, verschillende met name genoemde Kapiteins aan het hoofd der stedelijke bezetting, sedert 1 Augustus 1409 genoemd Jan van Heemstede, de jonge, als hoofdmander stad en slotvoogd van het kasteel, terwijl hij 8 April 1410 wordt opgevolgd door Jan Huygensz, als kapitein der stad en Kastelein vanden Huize.

Het Hollandsche garnizoen beschermde de stad tegen de Schieringers, totdat deze zich in 1414 bij verrassing van Staveren meester maakten. Misschien, dat toen het blokhuis is verwoest en tot een puinhoop gemaakt. Vijf jaren later weken de Schieringers, na hun nederlaag bij de Palesloot, behalve naar Slooten, ook naar Staveren, toen hun laatste bolwerken, die zij in der haast versterkten.

Den 12den Juni 1522 kwam Stadhouder Cohenk met een drietal Friesehe heerschappen en ongeveer 1000 man te Staveren aan, waarna zij de stad opnieuw versterkten, en op de fundamenten van het vorige een nieuw blokhuis oprichtten, met muren, torens, wallen en grachten, met de totstandkoming waarvan Staveren tegen de Gelderschen beveiligd was.

Het was gelegen op het noordwesten der stad aan zee en bestond uit eene reeks van gebouwen, allen in het vierkant om een ruim binnenplein gelegen en omgeven door een bolwerk, dat op elk der vier hoeken door een rondeel, of lagen, ronden toren zonder kap, werd verdedigd. Het geheel was van alle zijden door eene gracht omgeven, terwijl aan den zeekant eene sedert verzonken strook lands deze gracht van de zee scheidde. Aan de oostzijde verleende een brug over genoemde gracht toegang tot de sterkte.

Het is dit blokhuis, dat we op de kaart van Jacobus van Deventer (pl. m. 1550) en ook op bovenstaanden plattegrond zien afgebeeld als een vierzijdige redoute met binnenplein, geheel door een breede gracht omgeven, met op de vier hoeken een bastion, waarvan het noordwestelijke aan het daarop geplaatste geschut gelegenheid geeft, den toegang tot de Noorderhaven te bestrijken.

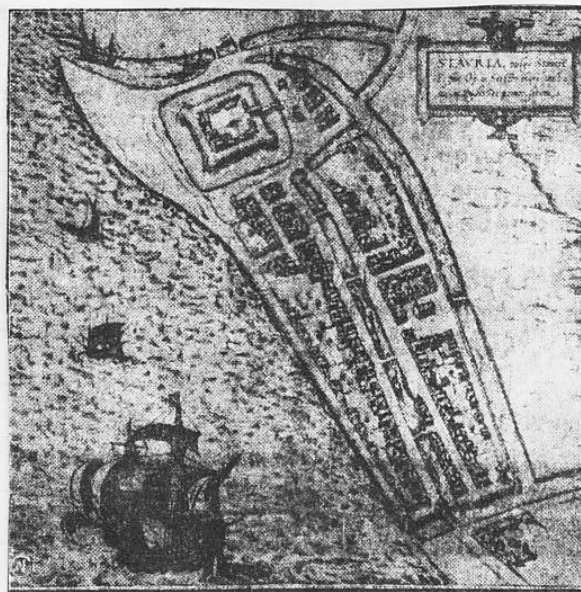
XXXV

Staveren. 8

De bevestiging der stad en het blokhuis. (Vervolg).

Op het in 1522 gestichte blokhuis of kasteel worden achtereenvolgens als drossaart of kastelein genoemd de volgende vier grietmannen van Hemelumer Oldeferd en Noordwolde.

Als eerste, sedert December 1523, Hans Metsger, die opgevolgd werd door Frederik van Hoorn, althans reeds in 1544; deze was meer dan 30 jaren drost van het kasteel. Onder zijn bewind moesten in 1572 de Waalsche

Plattegrond van Staveren, omstreeks 1580.

huurtroepen den 24sten Augustus voor de knechten van Asinge Ripperda en Foppe Ennes wijkten, doch het kasteel hielden de eersten bezet. Te vergeefs voerde men daar grof geschut voor uit Bolsward, Sneek en Franeker, „sulck dat die van 't slot seer benaut waren”. Nadat het echter sedert den eersten September d.a.v. „sterckelycken” belegerd was, zond men acht dagen later 5 vendels Walen en 2 vendels Duitschers onder hopman Gantau in 65 turfschuiten derwaarts, die zich volgens den kolonel Casper de Robles zouden verdedigen „jusque à la mort”, tot den dood! Daar ook dit wegens den hardnekkigen tegenstand der Geuzen niet hielp, werden nog een 600 Waalsche haakschutters benevens 200 Duitschers in eenige schepen ter hulp gezonden, en zoo gelukte het den 10den September om 1200 Geuzen op de vlucht te jagen, terwijl op hen vijf bronzen stukken, die zij uit Kampen hadden meegenomen, bemachtigd werden. Twee dagen later had een hevig gevecht bij Galamadammen plaats, waarbij vele Geuzen sneuvelden; de laatsten namen vandaar de vlucht naar Koudum, dat toen door de Walen geplunderd werd, waarop deze weer terugkeerden naar Staveren, hetwelk „meestendeel tot het raadhuis verbrant” is. Na deze Waalsche Furie trokken de Walen en Duitschers op Leeuwarden los; „met groote buyt ende veel roef gheladen” brachten zij het veroverde geschut op het blokhuis aldaar.

In 1574 werd Martin Bayart, heer van Gantau (zie boven), oud-bevelhebber van het Leeuwarder blokhuis, door Stadhouder en Koninklijken Raad benoemd tot drost van het kasteel te Staveren, zeer tegen den zin der ingezetenen tegenover den „vreemdeling”. Onder hem sloeg het garnizoen aldaar, wegens geldgebrek, aan het muiten. Nadat in Mei 1577 Rennenberg met gejuich de stad was binnengehaald, vertrokken twee maanden later de Waalsche huurtroepen voorgoed uit Friesland, en kwamen in hunne plaats Hollanders en Friezen. Door den Prins van Oranje werd nu als laatste drost aangesteld François de Pippenoy (1577—80). Reeds vroeger vermeldden we, op welke wijze hij in 1580, — nadat de blokhuisen van Leeuwarden en Harlingen door de Prinsgezinden ingenomen waren, — de sterkte te Staveren en daarmede de stad, overgaf. Nauwelijks nadat deze drost het kasteel verlaten had, hebben „de Burgers van Stavoren, een ghedeelte van 't selve neder gevelt”.

16

Dat men in Friesland zeer ingenomen was met het slechten der drie blokhuisen, blijkt o. m. uit het feit, dat als herinnering hieraan een zilveren penning geslagen werd, welke o. a. in het penningkabinet van het Friesch Museum te Leeuwarden ligt uitgesteld.

Nóg was het echter met de geschiedenis van het Staverder blokhuis niet gedaan; opnieuw zou, — maar thans voor de laatste maal —, een sterkte verrijzen op de ruïnen van de voorgaande. Toen namelijk in 1581 de geheele Friesche Zuidwesthoek wederom in de macht van den Spaanschen koning geraakt was, deed de graaf van Rennenberg, bemerkende dat de stad van bezetting ontbloomt en het kasteel te onsterk was, om den vijand buiten te houden, stad en sterkte steviger dan te voren bevestigen, waarbij het muurwerk de verbrande huizen zeer te stade kwam bij den herbouw van hetgeen was omvergeworpen. Het kasteel werd tot een rooïnest gemaakt, van waaruit telkens plunderingen en brandstichtingen in den omtrek plaats hadden; „de branttoortsen worden in de huysen gheworpen”, zegt de geschiedschrijver, waarbij we onwillekeurig terugdenken aan de dagen van 1914 te Leuven en andere Belgische plaatsen.

Nadat echter Rennenberg het beleg van Steenwijk had moeten opbreken, werden de door de koninklijke troepen bemachtigde plaatsen in den Zuidwesthoek door de knechten van Diederik van Sonoy zonder belangrijken tegenstand heroverd.

In het voorjaar van 1581 was het blokhuis te Staveren voorzien van eene bezetting van 170 man, na belangrijk versterkt te zijn door Jonkheer Rieck van Dekema, een streng Katholiek, die o. m. in Augustus 1572 reeds door Casper de Robles was benoemd tot monstercommissaris der drie kasteelen te Leeuwarden, Harlingen en

Staveren(*). Onder hem had gedurende twee maanden plaats

een merkwaardig beleg, waarvan we het beloop hieronder laten volgen.

Bij de nadering der Staatsche troepen, tellende nauwelijks 200 man, trok Dekema zich met vrouw en kinderen en zijn jongeren broer Albert uit de stad naar het blokhuis terug. Van 6 Maart tot 10 Mei werd het slot belegerd, „de mueren met kogelen so gewelddig doorboordt, datter veel van des Hopmans volk om den hals raecten, en gequetst wierden”, evenwel „met kleynen voortganck, om 't nat ende onstuyrich weder”. Een hooge, zoogenaamde „kat”, een belegeringswerktuig, dat Sonoy had laten oprichten en door de soldaten schertsenderwijs „de preekstoel” genoemd werd, keek over den wal van het blokhuis heen en hield door de schutters, wie daarop achter houten schermen waren geplaatst en verscholen, de belegerden van den wal; want „sy (de bezetting) en hadden geen grof geschut daer sy de houten mantels mede beschadigen konden.” Herhaaldelijk werd het huis door den belegeraar opgeëischt; maar deze opeiseringen geschieden even vruchteloos als Dekema vergeefs uitzag naar het ontzet, dat Rennenberg hem schriftelijk beloofd had. Eindelijk, den 10den Mei, trad Dekema met Sonoy in onderhandeling en eischte voor de bezetting vrijen aftocht met opgepakt vaandel, brandende louten en behoud van wapenen en bagage en verder, dat men hem ongemoeid en onder vrijgeleide te scheep naar eene door hem aan te wijzen plaats zou brengen, voor de richtige nakoming van een en ander gijzelaars vorderende.

Hiervan wilde Sonoy echter niets weten, maar verlangde, dat de bezetting, die, zooals hij zeide, zijne herhaalde opeiseringen afgeslagen had en thans het beleg tot het uiterste had laten komen, zich op genade of ongenade zou overgeven. Op dit antwoord besluit de dappere bevelhebber, wiens taak van eer door de tegenwoordigheid van gade en kroost zoo buitengewoon verzaard werd, zich tot het uiterste te verdedigen. Doch de Deutsche krijgsknechten, waaruit de bezetting voornamelijk bestond, door vrees bevangen, slaan nu aan het muiten. Zij roepen den Staatschen van de wal toe, dat zij de onderhandelingen willen voortzetten, onbekend als zij zijn geweest met vroegere voorstellen des belegeraars, die voor hen gunstiger waren. Daarop treedt Sonoy met de muitelingen in onderhandeling en deze verwerven nu vrijen aftocht, na afgifte hunner wapenen, doch op voorwaarde, dat zij Rienck Dekema en zijn broeder, benevens de overige 16 Friezen aan de Prinsgezinden overleveren! Hieruit mag men opmaken, dat de Friezen vooraf door de Deutsche knechten gevangen genomen waren. Laatstgenoemden trokken daarop af, na beloofd te hebben, nimmer meer tegen den Prins van Oranje en de Vereenigde Gewesten te zullen dienen. De gevangen Friezen werden met het vaandel naar Enkhuisen vervoerd, maar aan Dekema's vrouw en kinderen schonk Sonoy de vrijheid.

Bovenstaand staaltje van heldenmoed en durethouden” bieden wij den Frieschen onderzitters aan ter behandeling met hunne leerlingen, te de daad van den Leidschen burgemeester Pieter Adriaanz. van der Werf op een duimpje ennen, doch van een Rienck van Dekema nooit te nimmer hebben gehoord.

In den loop van Meimaand 1581 werd het slot geslecht, doch de stad bevestigd.

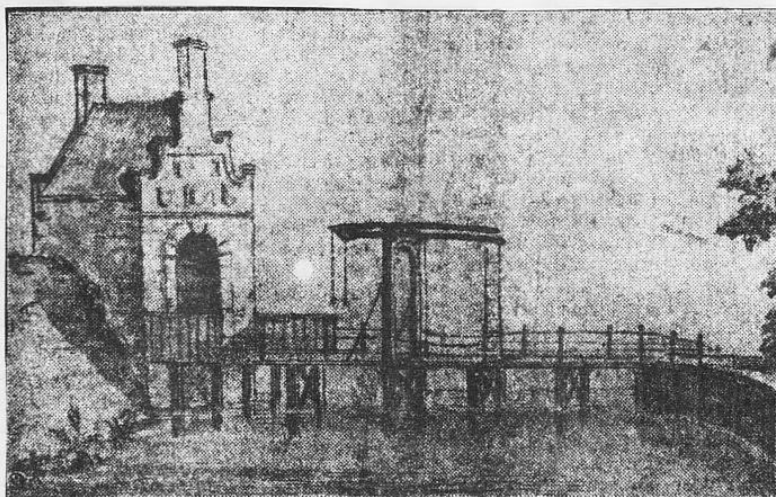
Het zal bij die gelegenheid zijn geweest, dat de versterking min of meer den vorm kreeg, zooals we dien o. a. op Schotanus' plattegrond (1664) aantreffen. De oost- en zuidgracht van het kasteel zijn daarop gedempt en het zuidoostelijk ronddeel er van verdwenen, terwijl de geheele sterkte verder tot een onvolledig bastion, of dwinger, is vervormd, dat voornamelijk tot bescherming van de noorderhaven dient.

Tusschen dit bastion en de zuiderhaven strekte zich aan den zee kant een dijk met paalwerk uit, waarop rechtstandig verschillende „haeden” in zee uitliepen. Overigens lag de geheele stad bin-

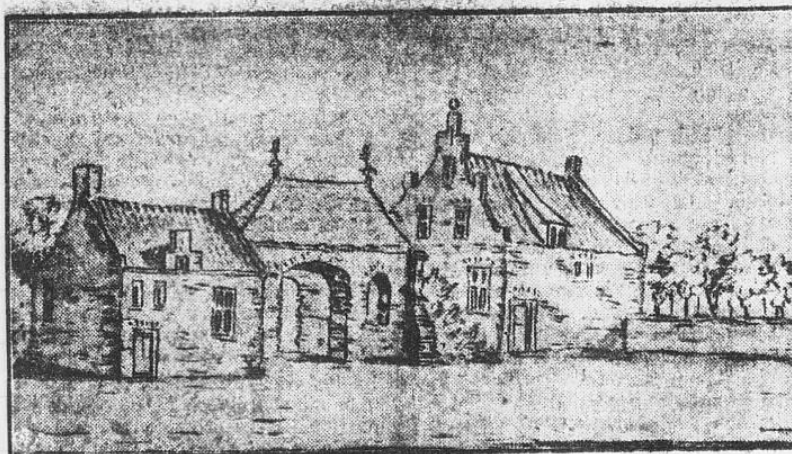
(*) Hij was een zoon van het echtpaar, welks grafsteen in den zuid-muur der Oudehove te Leeuwarden is ingemetseld.

nen eene langwerpige omwalling besloten; die op de overige drie hoeken den bastionvorm vertoonde, terwijl zij in het midden der drie zijden werd onderbroken door een drietal poorten, met poortgebouw: de Noorder- of Havenpoort, de Koepoort en de Zuiderpoort. Ook ten zuiden der Koepoort kwam, ter bescherming hiervan, in den wal een bastion voor. De geheele omwalling was naar de landzijde met een gracht omgeven, waarover ophaalbruggen toegang tot de poorten verleenden. Waarschijnlijk zijn deze karakteristieke poorten met hunne gebouwen afgebroken omstreeks het begin der 19de eeuw.

Den 19den April 1809 had hij aankondiging in de „Leeuwarder Courant” vanwege het stadsbestuur de aanbesteding plaats van het „uitwegen” van alle oude palen en het achteroverwerken van den aarden wal te Staveren. En hiermede was het voorgoed gedaan met het bestaan van Staveren als versterkte plaats, het was nu en voor altoos een „open” stad geworden.

De Noorder- of Havenpoort te Stavereen A° 1724.

De Koepoort te Stavereen van de stad uit gezien. A° 1631.

XXXVI.

Stavereen, 9.

De Hervormde kerk.

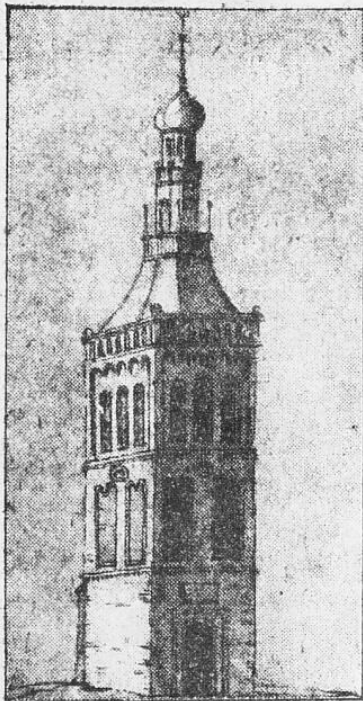
Sedert 1531 was de Sint-Nicolaaskerk, midden in het door de Delft omsloten stadsdeel gelegen, de parochiekerk van Stavereen. Toen de Hervorming ook hier baan brak, zal zij de kerk der Protestanten geworden zijn, nadat zooveel mogelijk alles er uit verwijderd was, wat aan den Katholieken eeredienst kon herinneren.

Het was een eenvoudig gebouw, met aan den westkant een torentje. In de 17de eeuw vinden we deze kerk vergroot en komt enkel op het oost-eind van het kerkdak een klein luidtorentje voor; het er omheen gelegen kerkhof was toen met een gering aantal boomen beplant, terwijl op eenigen afstand van de kerk, zuidwaarts van het kerkhof, omstreeks 1600^(*) een toren was gesticht.

(*) Op den plattegrond der stad van Nicolaas Geilkerck, van 1616, staat: Nieuwe toren.

die wegens zijne hoogte den zeevarenden tot baak kon dienen.

Tot kerk en toren vtleende aan de westzijde een vrij breede ruimte toegang, welke den naam droeg van Kerksteeg.

De kerktoren te Stavereen (1723), die o. a. als baak dienst gedaan heeft tot 1845.

In den toren hingen de beide vroeger genoemde luidklokken, afkomstig uit de oude Maria-

kerk. Een nieuwe klok werd in 1629 opgehangen in het luidtorentje op de kerk, welke tusschen eenige ornamenten, in gothische letters, het opschrift te lezen geeft:

„anno domini m VlcXXVIII heeft my hans Falck van nuereberg in Leeuwarden ghegoten”.

Sedert 1816 was met het onderhoud van den toren het departement van Marine belast. Aangezien dit in 1844 weigerde, het gebouw verder te onderhouden, vroeg het stedelijke bestuur den 10den September van dat jaar autorisatie aan Gedeputeerde Staten om den toren af te breken, hetgeen werd toegestaan. Het jaar daarop ging men tot slooping ervan over; de merkwaardige oude klok van 1223 werd voor oud-mejaal verkocht aan een Amsterdamsch koopman voor f 1064.30, terwijl de kleinere, van 1448, voor f 805 een plaats kreeg in den IJnsumer kerktoren.

Van de kerk, in lateren tijd algemeen de Grootte Kerk genoemd, werd als bijzonderheid vermeld, dat er, — althans omstreeks 1600 — nog balken in aanwezig waren, uit de oude Maria-kerk afkomstig, welke balken gezegd werden, afkomstig te zijn uit het Kreilerwoud (?).

Den 14den Februari 1795 had in dit gebouw een plechtigheid plaats, welke voor Stavereen de inleiding tot „den Franschen tijd” betekende; op dien dag namelijk werd de provisioneele regeering aan de burgerij voorgedragen in de Grootte Kerk, vanwaar zij met het comité-révolutionnaire onder geleide der schutterij naar het stadhuis trok, om daar zitting te nemen. Op de gebruikelijke wijze werd daarop de Vrijheidsboom geplant, waar om heen „jonge vrijsters” den carnagrole dansten.

Ruim twintig jaren later, den 16n November 1813, waren de bordjes verhangen. Op dien dag namelijk, toen na Napoleons val drie groote tjakken, gevuld met Fransche vluchtelingen, onder wie een honderdtal sterk gewapende douanen, die door hun Russische achtervolgers op de hielen gezeten werden, de stad binnenvielen teneinde de Zuiderzee over te steken, was het aan het beleid van den maire J. A. Lootsma, maar bovenal aan den stadsgriffier G. D. Simon te danken, dat Stavereen voor een vreeselijk bloedbad behoed werd.

Terwijl namelijk een groot aantal varensgezellen, aan de havenhoofden verzameld, de gelegenheid afwachten om zich vooral op de gehate douanen te kunnen wreken, schaarden de laatsten zich na de ontscheping, als tegenbedreiging, dadelijk langs hunne vaartuigen tot aan de Havenbrug. Doch nu traden genoemde autoriteiten tusschenbeide. De griffier Simon, toen de eenige in de stad die Fransch verstond, stelde zich met de Franschen in verbinding, begaf zich aan boord van het eerste schip, waar een aantal dames hem op de knieën om bijstand smeekten, en kreeg na onderzoek de verzekering, dat zich geen voorwerpen of waarden in de schepen bevonden, welke het vaderland dienstig konden zijn. Nadat deze verzekering was meegedeeld aan de varensgezellen, wier hulp onmisbaar was en daarop hunne eischen betreffende vergoeding hunner diensten waren ingewilligd, gingen de douanen aan boord en werden de vaartuigen tegen den wind in de haven uitgetrokken, waarna hun als laatste groet een hagelbui van steenen werd nagezonden!

In 1860 ging men over tot de verbouwing der Hervormde kerk, welke in het daarop volgende jaar gereed kwam. Daarbij werden de beide groote beelden van het orgel (waaronder „David met de harp”), zeer ten spijt van het armere Stavereen, door de rijkere Hervormde gemeente te Koudum gekocht en daar op het orgel geplaatst. De klok van 1629 werd echter behouden en doet nóg dienst voor het vrij smakelooze kerkgebouw, dat in- noch uitwendig iets bijzonders biedt, evenals het er omheen liggende kerkhof, dat soms dienst doet als schapenweidel.

De grafzerken uit den kerkvloer, welke reeds in 1837 in vervallen toestand verkeerden, kwamen bij de verbouwing grootendeels terecht in de stoep voor perceel no. 33; zij dragen o. a. de jaartallen 1585 en 1630 en vertoonen verder een

(?) Uit dat woud heetten eveneens afkomstig te zijn balken uit de omstreeks 1270 gebouwde Broerkerk te Bolsward, gelijk dit ook met oude gebouwen te Hindelopen het geval moet geweest zijn.

drietal „handmerken”. Zelfs ligt daar nog een fragment van 'een middeleeuwsch doorkistdeksel van rooden zandsteen tusschen. Het volgende merkwaardige grafschrift, dateerende van vóór 1684, kon men eertijds te Staveren lezen:

Hier slaapt een Rechtsgeleerd' die vlytigh las
 de boeken
 Van Bartolus, en Bald'; En stak hun na de kroon.
 Vulcanus was sijn baas, hy Bacchus egte Zoon,
 Die met de pijp, en 't glas, het al wist te
 doorsoeken.
 Maar is van al dien bras nu deereiyk ontbloot,
 En vast gebonden door de banden vande doot.

De Predikanten.

Reeds in 1572 werd te Staveren door een predikant dienst gedaan; zijn naam bleef echter tot nu toe onbekend.

Sedert 20 November 1582 tot op heden bestaat eene reeks van 51 met name genoemde voorgangers, die elkander daar zijn opgevolgd.

De eerste hunner was Johannes van Elburg, ook, wegens zijne geboorteplaats, Johannes Meppel genoemd.

Van 1602—'16 stond hier Adam Westerman, die voor het eerst in 1635 te Amsterdam deed verschijnen eene „Korte Beschrijvinge van de oude Anestad Stavoren; In welke aangewesen werd haren Ouderdom, Opgang, Voortreffelijkheid, Afgang en tegenwoordigen Stand”, welke hij voegde achter zijne „Grootte Christelijke Zeevaert in 26 Predicatiën in manieren van een Zee-postille” (*).

Sedert 1628 werd een tweede predikant en avondprediker, die tevens den dienst van rector der Latijnsche school vervulde, aangesteld in den persoon van Nicolaas Ditijs. Van diens collega Johannes Albertus Verschouw (1737—'43) is bekend, dat diens tractement werd verhoogd tot... 400 gulden! Niet heel lang daarna, in 1770, werd het tractement van den tweeden predikant bepaald op 700 gulden. De laatste, welke hier als zoodanig dienst deed, was Johannes Henricus Regenbogen (1791—'97); op aanschrijving van den minister van Binnenlandsche Zaken werd elf jaren na diens vertrek de tweede predikantsplaats opgeheven.

Den belangstellenden lezer verwijzen we verder naar Romein's meergenoemde Naamlijst van Hervormde predikanten.

We besluiten met te laten volgen de namen van hen, die sedert den aanvang der 19de eeuw als Hervormd predikant te Staveren hebben dienst gedaan:

- 1818—'21: P. van Velden;
- 1821—'25: H. D. Struiving;
- 1825—'58: D. G. Mackay;
- 1859—'74: J. Domnisse;
- 1876—'78: J. Boën Jz.;
- 1882—'87: F. Kamstra;
- 1888—'95: H. Limpers;
- 1896—1903: W. Groeneweg;
- 1904—'08: L. J. S. Crousaz;
- 1909—'14: S. Kooistra;
- 1915—'18: J. Vermeulen;
- 1919—'20: A. C. U. Vollenweider;
- 1921—'26: B. Scholtens;
- 1927—heden: O. G. Gazemier.

De Doopsgezinde kerk en pastorie.

Nog in de eerste helft der 19de eeuw bevond zich de Doopsgezinde kerk geheel op het Zuidend van Staveren. Het was, blijkens onderstaande afbeelding, een hoogst eenvoudig gebouw; soberder kon het haast wel niet.

(*) Postille = preekbundel. Omtrent zijn verdere geschriften zie: Abcoude, Naamregister der Ned. boeken, Leiden 1743, I. en 1745, aanhangsel, benevens den Catalogus van het Friesch Genootschap, bl. 138.

De Doopsgezinde kerk te Staveren, anno 1722.

In 1851 was het zóó bouwvallig geworden, dat elke restauratie nutteloos zou zijn, en er niets anders overbleef dan om het voor afbraak te verkoopen. Een nieuw kerkgebouw verrees daarop meer midden in de stad op den hoek der Burgemeester Albertsstraat, toen van ouds de Vermaningssteeg (*) genoemd, op een stuk grond, dat gratis was afgestaan door den heer Jacob P. Lootsma. Met de bouwkosten waren f 1782.68 gemoeid, die voornamelijk bestreden werden uit de giften der zustergemeenten; zoo droeg Amsterdam f 500 bij, Haarlem f 150, Leeuwarden f 100, doch het naburige Warns eveneens f 100, Groningen f 40, evenals Norden in Oost-Friesland.

Een nieuwe pastorie kwam na vols trubbelingen in 1878 tot stand, nadat Ds. C. Leenderts den 1sten April daarvan den eersten steen had gelegd. Inmiddels was de oude predikantswoning, waarvoor in 1869 reeds door den zee kapitein H. Kooiman tevergeefs f 850 geboden was, voor f 900 overgegaan aan den arts M. de Jong aldaar.

Wettige huwelijken, in de oude Vermaning gesloten.

Ging na de Hervorming het recht van trouwen over aan de Hervormde Kerk, in de dagen vóór Napoleon is er een korte tijd geweest, dat naast de zoogenaamde „Heerschende kerk” ook de Vermaners en andere geestelijke personen dit recht verkregen. En zoo werden tusschen 1805 en 1810 in de oude Vermaning door den leeraar I. van Douwen een zevental huwelijken voltrokken, welke even rechtsgeldig waren als die, in de Ned. Hervormde kerk gesloten. Deze betroffen:

- 2 Juni 1805: Sijmen Bindix en Rinske Klases;
- 4 Mei 1806: Auke Jacobs Lootsma en Teltje Meines;
- 29 Mei 1808: Pieter Jans Visser en Elske Jacobs;
- 26 Maart 1809: Hidde Heijes Wijbrands en Aaltje Jacobs;
- 28 Mei 1809: Haije Hanses Bakker en Aukje Jans Brauer;
- 15 April 1810: Haije Pieters en Fok Lamboerts;
- 26 December 1810: Sijbe Jacobs Lootsma en Teltje Elkes.

Natuurlijk bleven deze huwelijken voor alhoes volkomen rechtsgeldigheid bezitten. Lang heeft dit recht echter niet geduurd; het hield op in 1811, bij de invoering van den Burgerlijken Stand. — ééne der zegeningen van Napoleon's bewind —, toen de Staat het geheel aan zich

XXXVII.
Staveren. 10.

De Doopsgezinde gemeente.

In het stichtings tijdperk der Doopsgezinde gemeente te Staveren, tusschen 1550 en 1580, doopte de „oudste" Leendert Bouwens aldaar 57 menschen; tusschen 1695 en 1700 bedroeg het aantal leden aldaar 101, in 1785 89, welk getal langzamerhand terugliep tot 25 in 1838, om daarna weer te gaan stijgen tot 68 leden in 1922.

Nadat in 1873 ds. Leenderts van Staveren naar Zwartsluis vertrokken was, en ds. D. Loodeesen de combinatie Hindeloopen—Molkwerum voor Emmerik had verlaten, werd laatstgenoemde vereniging ontbonden, en ging Molkwerum den 9den September van dat jaar eene nieuwe overeenkomst aan met Staveren, welke nog heden voortduurt. Die overeenkomst werd a. m. aangegaan op voorwaarde, dat beide gemeenten samen één leeraar zouden beroepen, die zou wonen in de door de Staverversche gemeente te onderhouden pastorie.

Hoewel van de eerste tijden van haar bestaan af de gemeente hare voorgangers: vermaners, preekers en dienaren bezat, is slechts sedert omstreeks 1720 eene doorlopende reeks van met name genoemde voorgangers bekend, welke we aan de hand van het ledenboek der gemeente, hier laten volgen:

1. Tjeerd Gerbrens, gedoopt 1713, overleden 1754; komt het eerst als leeraar voor;
2. Pieter Martens, gedoopt 1719, overleden 1764; leeraar sedert 1723;
3. Tjaard Tyssens, gedoopt 1725, overleden 1781, den 21 September; van 1758—66 schijnen verschillende voorgangers

(*) Op den plattegrond van Schotanus (1664) wordt zij genoemd de Wijdsteeg.

buiten Staveren althans den doop aldaar te hebben bediend; zoo vindt men aangetekend:

- Ghiolt Ghiolts, doopt in 1758;
- Syds Jans, doopt in 1759;
- Daniël Howins, doopt in 1760;
- Nicolaas Clopper, doopt in 1761;
- Atze Wietzes, doopt in 1762; hij was een zeer bekend leeraar te Warns;
- Thomas Minolda, doopt in 1763;
- Atze Wietzes, doopt in 1764 en '65;
- Gornelis de Jong, leeraar van 1767—'83;
- Atze Wietzes doopte in 1784 en '85, toen de gemeente vacant was;
- Pieter Clomp, leeraar van 1786—'93;
- I. van Douwen, leeraar van 1799—1811; de gemeente was vacant van 1811—'17;
- I. W. van der Boog Bleeker, leeraar van 1817—'30; de gemeente was wedetom vacant van 1830—'35;
- I. Gorter, leeraar van 1835—'46; zooals reeds vroeger werd opgemerkt was de gemeente van dezen tijd af gecombineerd met Warns, waar ds. G. Frerichs Sr. leeraar was;
- D. Gorter, leeraar tot 1854;
- L. van Cleeff, leeraar van 1854—'57;
- P. Brouwer, leeraar van 1857—'63; tijdens dat de gemeente van 1864—'66 vacant was, nam ds. Frerichs van Warns den dienst te Staveren waar;
- C. Leendertz, leeraar van 1866—'73;
- G. Vrijer Az., leeraar van 1873—'75;
- J. A. Oosterbaan, leeraar van 1876—'78;
- P. K. Bijl, leeraar van 1879—'81;
- A. A. Deenik, M.Lz., leeraar van 1881—'99;
- G. Wuite Jr., leeraar van 1899—1902;
- H. Hooghiemster, leeraar van 1902—'08;
- J. M. Erkels, leeraar van 1909—'13;
- J. G. Frerichs, leeraar van 1913—'21;
- H. J. Busé, leeraar van 1922—'26;
- Mej. A. J. van der Ban, leerares van 1927—heden.

Avondmaalszilver.

De gemeente is in het bezit van zes zilveren Avondmaalsbekers, haar geschenken door Jan Pieters van Staveren, die oorspronkelijk vermoedelijk als reeder te Amsterdam woonde, en later lid der Staverversche gemeente werd.

Elk dier bekere is hoog 13½ c.M., breed 10½ c.M. gemeten aan den rand en 7 c.M. aan den voet, en draagt tot opschrift:

Ter gedagtenis van
Jan van Staveren
1745.

Behalve deze inscriptie vertoont elke beker het geslachtswapen van den schenker, zijnde gedeeld, rechts de Friesche halve adelaar, links een handmerk, aldus:

Het jaartal op de bekere is het sterfjaar van den milden gever, die zijn bijkans vorstelijk geschenk nog vergrootte door de schenking van een legaat van 800 gulden.

Kerkkronen.

Tevens bezit de gemeente in eigendom twee zware geelkoperen kronen met zes-armige kaarsenhouders, haar geschenken door mej. Heijltje van Steenkark, die in 1746, — het jaartal op de kronen — overleed, doch omtrent wie verder niets bekend is.

De Latijnsche School.

Reeds zeer vroeg vernemen we iets omtrent de school te Staveren. Zoo bepaalde hertog Albrecht van Beieren den 6en December 1401, dat de poorters aldaar vier „goede knapen" mochten kiezen, die o.m. de school zouden verpachten en de inkomsten ervan ontvangen, om ze, in overleg met de kapiteins tot nut en beveiliging der stad aan te wenden. Door denzelfden hertog werd 5 October 1409 de kosterij en school aldaar aan Godevaart van der Brugge en 18 April 1410 aan Heer Pieter Heijnz. gegeven.

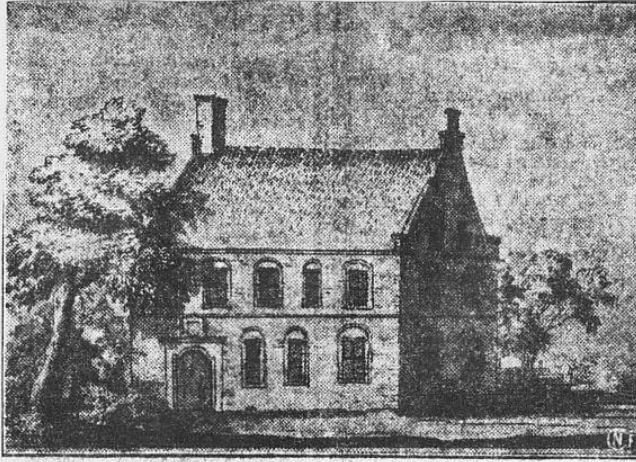
Later, in het begin der 17de eeuw, is ook te Staveren, evenals in de meeste overige stadjes, ja zelfs te Joure, sprake van een Latijnsche school; daarvan geeft onderstaande afbeelding een voorstelling.

Als hare rectoren, die tevens het ambt van tweeden predikant en avondprediker vervulden, vonden we achtereenvolgens vermeld:

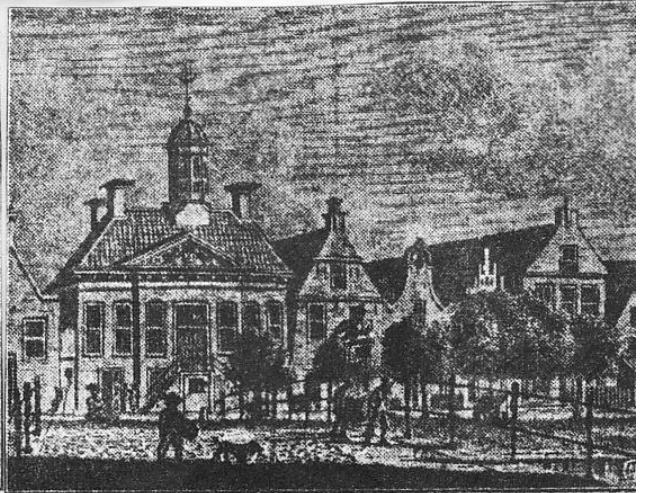
1628 Nicolaas Ditus; 1649 Age Jellesz; 1667 Theodorus Noordbergen; 1681 Frederik Botterwech; 1684 Elbertus Noordheek; 1698 Jelle Zuidstrand; 1731 Petrus Noordbeek; 1734 Jacobus Hempenius; 1737 Johannes Albertus Verschouw; 1745 Rinso Idema; 1759 Carel Limberger; 1786 Felco Tinga en 1791 Johannes Henricus Regenbogen.

Met de opheffing der tweede predikantsplaats werd het rectoraat opgedragen aan den predikant ter plaatse.

Met den bloei der stad ging blijkbaar ook de belangstelling voor deze inrichting van onderwijs achteruit, zoodat het ons niet verwondert, omstreeks het midden der vorige eeuw te lezen, dat van de acht toen nog in Friesland bestaande Latijnsche scholen, die van Joure en Staveren „van luttele of geene beteekenis" meer waren, en dat de laatste zelfs in het geheel niet meer bezocht werd.

De-Latijnsche School te Stavereen. A°. 1723.

Het Stadhuis te Stavereen omstreeks 1780.

Het Stadhuis

is tegenwoordig het eenige gebouw ter plaatse, dat nog einigermate in het oog valt. Van wat in de middeleeuwen als zoodanig dienst heeft gedaan, is ons, helaas, zelfs geen afbeelding overgebleven.

Onderstaande voorstelling geeft ons het gebouw weer, zooals het zich in de 18de eeuw voordeed: een hoog bordes verleende aan weerszijden toegang, terwijl op het dak het torenspitsje, dat we in 1664 afgebeeld vinden, vervangen was door een achtzijdig koepeltorentje, dat bekroond werd door een windwijzer in den vorm van een zeilenden tweemaster.

Onder het bordes kwam geen herberg voor, zooals dit gewoonlijk, o. a. in het naburige Workum, het geval was. Als haar plaatsvervangster kunnen we aanmerken de herberg „de Witte Arend”, welke op bovenstaande afbeelding vlak er naast, aan den noordkant, te zien is, en

reeds op een afstand kenbaar was aan den grooten adelaar met uitgespreide vleugels, welke op het uithangbord prijkte. De, voor het stadhuis tot een pleintje uitgebouwde, steenen brug vinden we in 1664 aangeduid met den naam van „Raedthuys Post”; wat elders in Friesland prij heette, droeg hier, evenals te Bolsward, den naam van post.

Een vermakelijk geval

speelde zich op het stadhuis af in 1813, na den val van Napoleon. Nadat namelijk den 18den November van dat jaar een aantal kozakken juichend te Leeuwarden waren binnengehaald, trókken eenigen hunner, naderhand door anderen gevolgd, in allerijl naar Stavereen en de Lemmer, teneinde de schepen na te zetten, welke met Fransche vluchtelingen, geld en goederen geladen, naar die havens gezeild waren.

Zoo kwamen, in den volgenden nacht een 20-tal k o z a k k e n te Stavereen aan, die dadelijk op het stadhuis hun intrek namen, zich om de groene tafel te slapen legden en op hoogen toon spijs en drank voor zich, en voeder voor hunne paarden eischten. Zeer teleurgesteld, ja woedend, dat zij de schepen met Franschen niet meer vonden, werd de schuld daarvan geweten aan den vroeger door ons reeds vermelden Maire en den Griffier, die met gevangenneming en transportering naar Dresden bedreigd werden. Gelukkig wist men, door te voldoen aan al de vorderingen, deze bedreigingen te matigen; doch, toen zij na twee dagen langs den zeedijk vertrokken waren, hoorde men vreemd op, dat de zoogenaamde adjudant van den commandant der Leeuwarder kozakken, die dezen troep geleidde en Duitsch sprak, niemand anders was geweest dan... een brutale Groninger Jood! Wegens bedriegerij en grove verteringen, welke hij ook elders gemaakt had, werd hij kort daarop te Leeuwarden gevangen gezet. De aanzienlijke kosten, waarop dat bezoek

aan Stavereen was komen te staan, werden later door de zorg van den commissaris-generaal in het departement Friesland, G. F. baron van Asbeck, aan de stad vergoed.

Rectificatie. In het vorige artikel werd door ons medegedeeld, „dat het kerkhof te Stavereen soms dienst doet als schapenweide,” een feit, dat we inder tijd met eigen oogen hebben aanschouwd. Dat „doet” moet de e d z i j n b l i j k e n s e e n v r i e n d e l i j k s c h r i j v e n , d a t w e v a n d e n b u r g e m e e s t e r d e r s t a d m o c h t e n o n t v a n g e n , e n d a t o. m. l u i d t : „Mijn eerste werk is geweest, om de begraafplaats, die er erg verwaarloosd uitzag, in orde te doen brengen. Dank zij de medewerking, die ik daarbij van den gemeenteraad heb ondervonden, ziet alles er thans keurig netjes uit. Er zijn paden aangelegd, de graven worden weer behoorlijk onderhouden en een nieuw ijzeren hek is geplaatst voor afrastering.”

Het doet ons genoegen, dit even te kunnen recht zetten. Onze hulde aan het gemeentebestuur en in 't bijzonder dank aan den burgemeester.

Staveren. 11.

Het Stadhuis (vervolg).

Van het in 1774 afgebroken raadhuis, dat uit de 16e eeuw dateerde, vindt men te Leeuwarden, in één der kelders van het Friesch Museum o. m. de twee caryatiden terug, welke vroeger den schoorsteenmantel steunden.

Het tegenwoordige huis der gemeente is een stijlloos gebouw, waarvan de wanden in de raadzaal echter nog het oude schilderwerk vertoonen, dat ook de raadzaal van het oude stadhuis sierde. Het betreft hier de volgende voorstellingen uit het Oude Testament, waarmee de geheele beschikbare wandruimte gevuld is:

De kuischheid van Susanna, A. b. Aanh. Daniël 2;

Ezau verkoopt het eerstgeboorterecht aan Jacob, Genesis 25, vs. 29—36;

Izaak zegent Jacob, Genesis 27, vs. 4;

De geschiedenis van Haman, Ester 5, 6 en 7;

Salomo's eerste recht, I Kon. 3, vs. 16—28;

De geschiedenis van Judith en Thamar, Genesis 38.

In deze zaal is tevens te zien het in lijst gezette wapen der stad, haar in 1818 door den Hoogen Raad van Adel verleend, alsmede een oude, geborduurde voorhang, zooals die eertijds afhing van de pui van het stadhuis, wanneer van daar den volke openbare mededeelingen gedaan werden.

Bij het afgaan der trap valt eene schilderij in het oog, voorstellende de levensgrootte beeltenis van den laatsten algemeenen stadhouder, Willem V, die blijkbaar in Staveren zeer geliefd was. Toen o. a. in 1783 een deel des volks de macht van dien stadhouder trachtte te besnoeien, behoorde Staveren tot de bestiste tegenstanders daarvan: eene zilveren penning, geslagen op het „Verzet der steden Harlingen, Stavoren en Workum tegen het ontnemen der bevestiging van al de ambulatoire ambten aan den Erfstadhouder”, waarvan een exemplaar zich in het Penningkabinet van het Friesch Genootschap te Leeuwarden bevindt, getuigt daar nog van. Onder de vorstelijke bezoeken, welke de stad meermalen ten deel vielen, behoorde ook dat van 17 September 1785, toen de gemalin van Willem V met hare drie kinderen op de doorreis van de Lemmer naar Leeuwarden ook Staveren aandeed, waar de burgerij toen voor het Stadhuis „in de wapens paradeerde”; nadat H. Hoogheid audientie verleend had, nam het hooge gezelschap deel aan den maaltijd ten huize van den burgemeester, Jonkhr. C. de Bigot. Zes jaren daarna, van 9 op 10 September 1791, nam de Stadhouder zelf, op een doorlocht, zijn nachtverblijf bij den Secretaris der stad, Mr. B. F. Swalve.

Tot in den Franschen tijd werd op het Stadhuis rechtgesproken door een deel van het stadsbestuur. Reeds omstreeks het midden der 17de eeuw was hiertoe de Woensdag bestemd; voor Hemelumer Oldeferd en Noordwolde, dat eveneens binnen Staveren, althans 's zomers, haar rechtsgang hield, was deze bepaald op den Zaterdag.

Het Stadsbestuur.

In de oudste oorkonden der stad, waarin van haar bestuur melding gemaakt wordt, vindt men

— in tegenstelling met alle andere Friesche steden — als eerste ambtenaar den Schout genoemd, die slechts door Hollandschen invloed zitting in de regeering had; zoodra dan ook onder de regeering van Jan van Beieren de stad zich aan dien invloed had ontrukkt (Ao. 1424), verdwijnt de naam van dien vreemden regeeringspersoon voorgoed.

Daarnaast vinden we, reeds van 1246 af, Schepenen en Raadslieden (later Vroedschappen) vermeld, een bewijs, dat reeds vroeg een scheiding tusschen rechtspraak en bestuur hier plaats vond.

Bij belangrijke zaken trad meermalen, behalve het eigenlijke bestuur der stad, de Burgerij of de gemeene Meente op; in de plaats hiervan werd, op verzoek der stedelingen, met toestemming van Gouverneur en Hof van Friesland, in 1608 een Raad van Gezworenen ingesteld, die jaarlijks door de Overheid uit de bekwaamste burgers gekozen werden.

In de 15de eeuw traden ook hier als hoofd van het stadsbestuur Burgemeesters op, die in de volgende eeuw (o. a. in 1542) ook Ouderman worden genoemd.

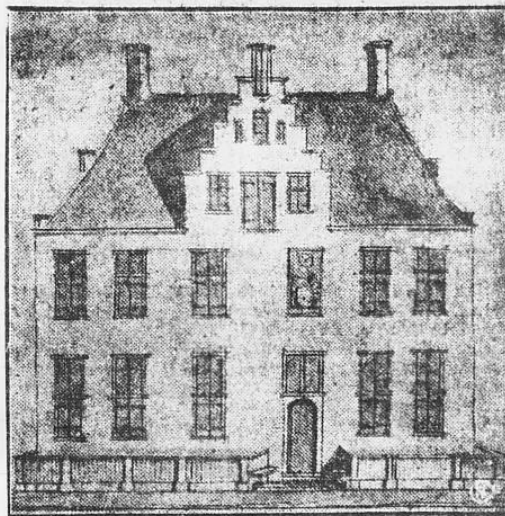
Het getal burgemeesters, die elkaar bij toerbeurt afwisselden, bedroeg tot in den Franschen tijd vier. Gedurende laatstbedoelden tijd was J. A. Lootsma Maire en Gerben Siedsesz Adjunct-maire der stad; de tien vroedschappen droegen toen den naam van Municipale Raden. (*)

Hieronder laten we de namen volgen van hen, die daarna tot heden achtereenvolgers de stad als burgemeester hebben bestuurd:

tot 1816: J. A. Lootsma;
 van 1817—1829: G. S. Siedsesz;
 van 1821—1833: S. P. Haytema;
 van 1833—1865: S. G. Siedsesz;
 van 1865—1871: N. Wentholt;
 1871: M. A. Jentink;
 van 1871—1872: J. T. F. Huguenin;
 van 1872—1901: A. Alberts;
 van 1901—1914: J. A. Drijber;
 van 1914—1916: H. J. Eikema;
 van 1917—1921: N. Nammensma;
 van 1921—heden: L. Poppinga.

Het Weeshuis.

Als alle steden bezat ook Staveren zijn weeshuis, waarvan we hieronder eene afbeelding geven en welke ons een indruk geeft van de belangrijkheid der plaats, eenige eeuwen geleden.

Het Weeshuis te Stavoren anno 1723.

Hoog boven den ingang aan den voorkant, die zich met juist in het midden van dezen bevond, vertoonde zich een gevelsteen, waarop in een ovaal, met aan weerszijden de afbeelding van een weesjongen en een weesmeisje, en gedekt door het stadswapen met de abtsstaven, eene inscriptie was aangebracht.

Het eenige, wat ons omtrent dit gebouw bekend is, vormt eene mededeeling in de „Leeuwarder Courant”, volgens welke op 3 December 1814 in

(*) Reeds vroeger vermeldden we, dat van 1811—18 de dorpen Warns en Scharl met de stad Stavoren de gemeente Stavoren vormden.

de weeskamer der stad het voormalige Arm- of Weeshuis is verkocht.

De twee Havens.

Zoals we reeds vroeger mededeelden, bezat Stavoren oudtijds twee havens, de Noorder- en de Zuiderhaven (S u r e - m u d e en N o o r e - m u d e), waarvan de laatste, volgens eene oude overeenkomst (in 1314, toen dit recht reeds 400 jaren oud heette te zijn), steeds voor den graaf van Holland moest openstaan. Door verzanding verdween de Zuiderhaven geheel en had de Noorderhaven vaak met moeilijkheden te kampen. Zoo stonden de Staten van Friesland in 1724 nog aan de regering der stad eene aanzienlijke som toe tot inkoop van pramen en werkluigen, om het zand, voor die haven opgeschoten, weg te nemen; later moest de stad zelf in de kosten daarvan voorzien. In verband met het bestaan der twee havens was Stavoren tevens genoodzaakt tot het onderhoud van

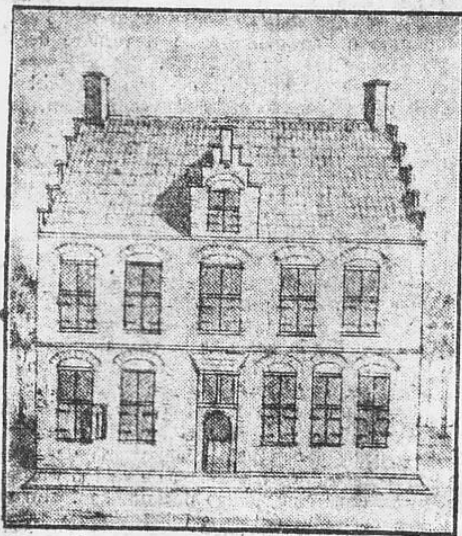
Twee Sluizen

de Noorder- en de Zuiderzijl, dienende zoowel tot afwaterings- als schutsluis. Met de Zuiderhaven is ook de Zuiderzijl verdwenen.

Nauw met de geschiedenis van de Noorderzijl is het bestaan verbonden van

De Stadsherberg,

in de onmiddellijke nabijheid daarvan. Hoe grootsch zij zich eertijds vertoonde bewijst onderstaande voorstelling; de ontwerper er van was waarschijnlijk dezelfde als die van het bovenafgebeeld weeshuis.

De Stadsherberg te Stavoren anno 1721.

Twee Molens.

Blijken oude plattegronden der stad, vond men bij elk der havens een molen, de Noorder- en de Zuidermolen, waarvan de laatste stellig de oudste was en zich aan de zuidzijde van de Zuiderhaven als „standermolen” voordeed toen de Noordermolen zich reeds als „bovenkruier” vertoonde. De Noordermolen, die eertijds tevens als baken dienst deed en gestaan heeft ter plaalse, waar later een houten baken is verzezen, komt later voor als de Rogmolen en daarna als Meelmolen. De Zuidermolen kwam als „de Molen” aan den binnenkant der Zuiderhaven voor; zij bracht in de middeleeuwen 15 „botkens” ’s jaars op, welke de inkomsten der stad ten goede kwamen.

De Kruitmolen.

Ten oosten van de „Stadstene”, op het Zuid der Stad, ligt een perceel weiland, dat onder den naam van „Kruitmolenstuk” of „Kruitmakersveld” voorkomt. Het dankt zijn naam aan den molen, die zich hier eertijds bevond, waarschijnlijk ter plaalse waar zich te voren bovengenoemde Zuidermolen bevond, en gehezigd ter bereiding van buskruit. Omtrent dezen molen kwam ons onder de oogen een zeldzaam gedrukt blaadje papier, bevattende, onder de ruwe afbeelding van een windmolen, een:

Pertinent en omstandig verhaal, wegens al de droevige ongelukken, die ’er zijn geschied, door het springen van de Kruit-Moolen tot Stavoren.

Stavoren, den 16 Mei 1744. Deze morgen omtrent de Klok agt uren, is a thier een droevig geval gebeurt. De Kruit-Moolen hier staande en een schoon sterk Gebouw zijnde, is in een oogenblik tot een Puinhoop verandert, door dien dezelve in een moment in de Lucht sprong; De Werklieden op de Moolen bezig zijnde, om het Kruit te drogen en haar dingen te doen, hebben ellendig haar leven daar bij gelaten en zijn daar drie Menszen door om gekomen:

De halve Stad is daar door geruineert en genoegzaam geen een Huis of is beschadigt. De Kerk en het Huis van den Domine daar is geen een Glas in heel gebleven en de daar rondom staande Huizen zijn geheel geruineert en de schaden daar door veroorzaakt is onbeschrijfelijk; Nog twee andere Menszen buiten die geene die op de Moolen waren worden vermist en volgens het zeggen, zo zou daar wel 15- à 1600 pond Kruit in de Lucht gesprongen zijn. De oproer en consternatie onder de Inwoonders is onbeschrijfelijk, want men niet en dagt of zoude wel honderde Menszen haar leven hebben gekost, dog de Heere heeft dezelve door zijn wonderlijke Almaghtigheid behoed.

Deze Stad heeft al van den beginne veel ongelukken van Branden, van Instorten en Overstrominge ondergaan en over dezelve Stad zijn al veele Oordeelen gevallen.

N.B. Deze Stadt is een van de oudste Steden van Holland en heeft in schoonheid veele overtroffen.

Spoedig na de ramp ging men in 1744 over tot den bouw van een „massale Kruyd molen”, welke in 1748 voltooid was. Ruim 40 jaren bleef dit gebouw in stand, tot 11 Augustus 1790, toen op afbraak verkocht werd de „kruitmolen de Eendragt te Stavoren, waarin drie stel steenen, een paardestal voor acht paarden, een schuur voor acht koeien, een salpeteraffinaderij met koperen ketel van 5 voet, vier koperen bekkens circa 4 voet in diameter, turf schuur enz. aan de Warnservaart.”

Staveren, 12.

Een verdwenen dorp.

Tot de vele plaatsen, die in den loop der eeuwen van den Frieschen bodem, voornamelijk door hooge vloed en overstromingen, verdwenen zijn, behoort het dorp of gehucht Osendorp⁽¹⁾, dat op het noordeind van Staveren schijnt gelegen te hebben, en blijkbaar door de zee is weggespoeld. Het eenigste wat ons daarvan werd overgeleverd, is, dat 11 November 1400 Albrecht van Beieren aan zekeren Willem Vlistman, die in dienst van den hertog groote schade had geleden, en zich verplicht had, van Sint-Maarten tot Sint-Jan Midzomer van het volgend jaar hem met vier gewapende lieden op eigen kosten binnen Staveren van dienst te zijn, „die husinge mitten kelder ende mitten erve, gelegen up Osendorp up tnoertende van Staveren, tot enen vrien eygen“ (= in vrijen eigendom) geschonken werd „tot ewigen dagen“! Deze woning met kelder en erf was het eigendom van Ijsselt Clais Dirz zoons dochter, die zich aan het Hollandsche gezag onttrokken had en zich naar de Friezen had begeven, „dair sy hoir lijf ende hoir goet verbeurd had.“

Staverens bodem.

Bij het graven in den grond stuit men nog af eens op paalwerk, kelders enz., welke op vroegere bebouwing wijzen. Zoo vond men na de overstroming van 1825 op de Stadsfenne de overblijfselen van een oud gebouw, een buitengewoon groote schedel en andere beenderen van menschen. Begin 1904 stiet men bij het graven van een kelder op een laag paalwerk, waarvan de verschillende stammen regelmatig naast elkaar lagen; na verwijdering dezer houtlaag met een bijl, vond men een nieuwe laag, al even regelmatig gelegen, doch kruisgewijs, tot 8 à 9 lagen, toen men de vereischte kelderdiepte bereikt had. En voor een aantal jaren legde men er zelfs de „bloeddobbhe“ van een slagerij bloot.

Van het vinden van „oudheden“ aldaar moet men zich overigens niet te veel voorstellen; de bovengrond is indertijd voor een groot deel reeds afgegraven door toedoen van Gaasterland's burgemeester Jhr. Mr. J. H. F. K. van Swinderen, die deze aarde aanwendde ter verbetering van den schralen Gaasterlandsechen bodem. De meeste der voorwerpen, uit den bodem te voorschijn gekomen, en thans in het Friesch Museum te Leeuwarden ondergebracht, bespreken we reeds⁽²⁾.

(1) Blijkbaar samenhangend met den Frieschen mansnaam Ose, Oeds.

(2) Opmerkelijk, dat onder die vondsten geen enkel Romeinsch voorwerp voorkomt.

Een morgenster.

Tot bedoelde vondsten moet gerekend worden een zoogenaamde morgenster, een metalen voorwerp ter grootte van een kleinen appel, van verscheidene puntige uitsteeksels voorzien. Een er in aangebracht gat diende waarschijnlijk, om het op een stok te bevestigen, teneinde of als waarheidsteeken of als wapen dienst te doen. Dergelijke morgensterren komen in Noord- en West-Europa vrij zeldzaam, daarentegen in de landen aan den beneden-Donau tamelijk veelvuldig voor.

Een soortgelijk voorwerp, echter van afwijkenden vorm, dat — helaas — in 1873 in het Oudheidkundig Museum te Leiden geraakte, leverde de ontgraving van de terp te Hartwerd.

De juiste beteekenis ervan is nog steeds niet vastgesteld; voor de verklaring heeft men er de Magyaren, en zelfs het Oera Linda-bok bijgehaald. Den belangstellenden lezer verwijzen we verder naar de Vrije Fries, dl. XIII, bl. 63 v. en Versl. en Meded. der Kon. Akademie v. Wetensch., Afd. Letterk., IIe reeks, d. 6, bl. 180 v., beide met afb.

Aardrijkskundige namen.

Behalve de vroeger reeds in den tekst vermelde, deelen we hier nog mede:

De Delf, de binnengracht; De Aemsleat, een sloot onder Staveren, en verder de volgende namen van grond en landerijen: De Bosker, De Brieuwer, It Eastermonnikesjild, De Kei, It Krutmounlestik of It Krutmakkersjild, It Pot, De Skâns, Sjoerdefinne, De Súd- of Stêdsfinne, It Spiker en De Wimers.

Een eigenaardig natuurverschijnsel

doet zich af en toe te Staveren en in den omtrek voor, gewoonlijk bij warm weder. Voor den toeschouwer aan de Friesche kust teekent zich dan overdag de Hollandsche oever buitengemeen helder af. Van Enkhuizen tot en met Wieringen is de overzijde zichtbaar; torens, huizen, boomen en molens zijn duidelijk te onderscheiden en lijken zeer nabij gelegen te zijn. Zelfs het eiland Urk ten zuiden en Tessel ten noorden teekenen zich, zij 't dan flauwer, aan den verren horizon, af. Een bijzonder heldere lucht is daarvoor blijkbaar geen voorwaarde, daar de dampkring zich toch vaak min of meer nevelig daarbij voordoet.

't Verschijnsel wordt „tillen“ genoemd en staat in verband met ongelijke breking van het licht in ongelijk verwarmde en dus ongelijk dichte luchtlagen.

Het traject Staveren—Enkhuizen.

Sedert den tijd, dat men niet meer met een „rafter ofte dalye“ van Staveren naar Enkhuizen kon gaan, heeft men tot op den dag van heden de meest verschillende pogingen in het werk gesteld, om bedoeld traject te overbruggen.

Door den ether.

Voor 25 à 30 jaren was Staveren een radio-station, dat met Enkhuizen eene verbinding onderhield door afgestemde ethergolven; aanvankelijk zeer bemoeilijkt door het seinen tussehen Amsterdam en Kampen, waarbij men zich niet aan bepaalde golfengten wenschte te houden, werd dit bezwaar door ingenieurs der „Gesellschaft für Drahtlose Telegraphie“ weldra opgeheven. Velen van het tegenwoordige geslacht zullen zich nog de hooge „Marconimasten“ ten N.W. van de haven herinneren; het was de tijd van „de radio in de kinderwindelen“.

Door de lucht.

De eerste, ons bekende, tocht per vliegtuig was die van Henri Wijnmalen, die 23 November 1913 om kwart over 8 te Soesterberg opsteeg, een vlucht over Kampen, Lemmer, Staveren, Amsterdam volbracht, en na deze „fraaie verichting“ te kwart vóór 11 weer te Soesterberg terugkwam.

Door het water.

Ieder onzer ligt nog versch in het geheugen de tocht, den 18 Juli 1928 volbracht door de 20-jarige mejuffrouw C. Leibbrand van Utrecht. Om 5 u. 38 v.m. uit Staveren vertrokken, arriveerde zij om 4 u. 13 n.m. te Enkhuizen, en had daarbij den afstand van 22½ K.M. volbracht in 10 u. 35 m., hoewel zij — door den sterken vloedstroom uit den koers gedreven — daartoe niet minder dan 35 K.M. had afgelegd.

Een kleine twintig jaren geleden volbracht een zekere heer Meijer hetzelfde traject in ruim 8 uren.

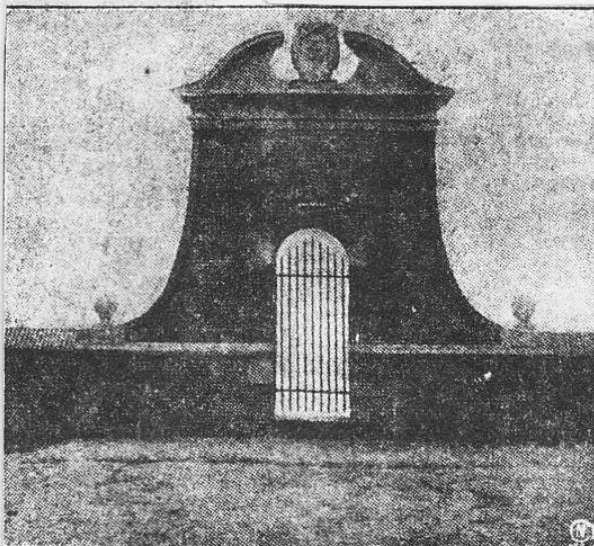
Over het water.

Al de vaartuigen, waarmede de gemeenschap tusschen beide steden onderhouden werd, de revue te laten passeeren, zou hier niet op zijn plaats zijn.

Over de koggen spraken we reeds bij de bespreking van het stadszegel; ze waren met 30 tot 32 riemen voorzien. Werden ze tot den krijg gehezigd, dan beveiligde men ze ook met tinnen of houten, getande beschutsels tegen het enteren; de bemanning bedroeg dan vaak 100 voetknechten en 30 boogschutters.

Een ander middeleeuwsch soort vaartuigen waren de seinschepen^(*); ook zij werden behalve als handels- eveneens als oorlogschepen gehezigd. Het waren vaartuigen zonder vasten mast of roer, welke beide eerst opgezet werden als ze in zee gingen. Smal van voren en achteren, en spits toeloozend, waren ze bijzonder snel zeilend, werden vooral bij de haringvangst gehezigd en waren hoogstens bemand met 3 man en een jongen. Als oorlogsschip toegerust, bergden ze 33 à 34 „seinscipsluden”. Van welk

(*) Sein(e) = zegen, een soort vischnet.

Het in 1833 herbouwde „Staverderpoortje” te Enkhuizen.

De Zuiderzee is hier op haar smalst, en volgens overlevering kon men eertijds van dit grenspunt met een polsstok naar Staveren overspringen.

gehalte deze heeren waren, verhaalt ons Jancko Douwama, naar aanleiding van diens tocht in 1522 van Enkhuizen naar Staveren:

„En wij gingen te sceep op een Dinxdach nae Pinxter, nae noen, om Vrieslant in te nemen en Keisers te maecken. — — Nv behoert v te weten, dat wij vast vroeck te seip ginghen, om dat de knechten niet druncken solde wesen, so se gern willen wesen nae middach.”

Tot het einde der 18e eeuw werd een vaste beurt met Enkhuizen onderhouden door „de Staeverder kaeich”, het veerschip, dat 's Maandags- en Donderdagsochtends om 8 uur van Staveren en Dinsdags en Vrijdags, 's middags om 12 uur van Enkhuizen vertrok. In het begin der 19de eeuw daalde de betekenis van dit veer en werd overvleugeld door veerdiensten van Workum en Hindelopen op Amsterdam, en sedert omstreeks het midden dier eeuw door den dienst van de stoomboot Friso van Amsterdam op Harlingen v.v. Zelfs toen in laatstgenoemde stad later twee instellingen, de Harlinger-

en de Zuiderzee-stoombootmaatschappij gevestigd waren voor dit traject, deed slechts de laatste enkel Hindelopen aan.

Hoe veranderde dit alles echter geheel, toen in 1883 de spoorlijn Leeuwarden—Staveren geopend was, en een spoorboot de oude verbinding herstelde! Want hoewel het verkeer niet door, maar om de plaats heen geleid werd, kwam zij daardoor eenigermate weer tot nieuw leven^(*). Later volgde de spoorpont, die — op het voorbeeld van het traject tusschen de mondingen van Forth en Tay in den spoorweg Edinburg/Dundee — de goederentreinen metongebroken lading op het Zuiderzeetraject Staveren/Enkhuizen vervoeren. De kleine, lang 36 M., breed 7.35 M., kan slechts drie wagons bergen. De groote stalen spoorponten met hun hooge commando- en hoogstgeladen wagons kunnen doorrijden, kunnen twee treinen, elk van 14 wagons, aan dek laden; de beide stellen rails, daartoe aangebracht, hebben op het voorschip een wissel, waarover de wagons, via een draaibare brug, aan wal worden gereden.

Over het ijs.

Vrij algemeen bekend is, dat de nauwe afscheiding tusschen het noorder- en zuider deel der Zuiderzee bijna nooit bevroest. Zoodra dit echter gedurende een „ouwerwetsche winter” toch het geval was, werd een ijsbaan Staveren/Enkhuizen geprojecteerd en deed men van weerszijden den overtocht, die niet altijd zonder gevaar was. De beide oudste betrouwbare berichten daaromtrent vonden we in den „Proeliarius”:

De koude van den winter van begin 1514 was zóó hevig, dat iets dergelijks bij menschenheugenis bijna niet gezien was; want van Staveren naar Enkhuizen kon men de zee te voet overgaan. En einde 1516 kon de holle zee tusschen Staveren en Enkhuizen te voet, even als de vaste grond, worden overgegaan. Opmerkelijk, dat in deze berichten van schaatsenrijden nog geen sprake is.

Van den winter van 1554 zegt Occo van Scharl: „Anno 1554 mocht men vermids den seer herden ende swaren vorst ende strengheid des winters van der Schellinck in Friesland gaen.” Men ging van Medemblik over ijs naar Staveren en met paard en slede van Amsterdam naar Kampen, en dus stellig ook van Staveren naar Enkhuizen.

Volgens Winsemius werd in den winter van 1608 kermis gehouden op zee bij Harlingen, en reed men met paard en slee van Friesland naar Amsterdam. Ook toen was er een ijsbaan gemaakt van Staveren naar Enkhuizen en begaven velen zich naar de plaats van het oude Sint-Odulf, een kwartier van de stad verwijderd, in het noordwesten, een voet of 3, 4 slechts onder het ijs.

29 December 1621 trok graaf Ernst Casimir, Stadhouder van Friesland, met zijn gemalin Sophia Hedwig van Brunswijk over het ijs naar Staveren, en verder naar Leeuwarden. Deze krijgsman was vergezeld van eene compagnie soldaten, en voerde groote vrachten aan wapenen en bagage over de bevroren zee met zich mede. Ettelijke beladen sleden en veel „koopmansgezelschap” ondernamen mede dien tocht.

(*) Wat echter zeer te betreuren viel is, dat juist door deze snelverbinding troepen sjacheraars op den Zuidwesthoek afkwamen en hun voor een appel en een ei menige merkwaardige antiquiteit in handen viel, welke voor de provincie voor immer verloren ging!

In 1622 deed Vrouwe Anna Sophia, Hertogin van Brunswijk, eveneens zulk een slettocht van Enkhuizen naar Staveren en Leeuwarden; ook zij was daarbij vergezeld van eene compagnie gewapende soldaten op schaatsen.

Staveren (13).

Het traject Staveren—Enkhuizen (vervolg).

Van den winter van 1684 zegt een oude almanak: „In January en February is er so een harde winter gheweest, als daer in hondert Jaer niet gheweest is: men heeft met paerd en slee van het Eylandt Texel op de Helder ghereden, oock heeft men van der Schellingh over het ys op Amelant gereden met handt-sleeden; tot Amsterdam sagh men dagelycks aenkomen paerden en sleeden van de Helder, Texel, Harlingen, Stavoren en Enckhuysen, over de Zuyderzee; op de Rivier de Amstel reeden de Carossen met 2 en 4 paarden, tot 60 in getal achter mal-kander, alsof het in den Haegh waer geweest.”

In den winter van 1709, toen de vorst-periode van 24 December 1708 tot in de Mei-maand van het volgende jaar aanhield, en de grond meer dan een manslengte ingevroren was, reed men met vrachtwagens en sleden over Eems, IJsel en Zuiderzee; ook toen zal stellig de ijsbaan Staveren—Enkhuizen haar diensten hebben gedaan.

De winter van 1740, die van 5 Januari tot 10 Maart duurde, was bizonder streng; op Zondag 10 en Maandag 11 Januari was het zelfs acht graden kouder dan in de strengste dagen van 1709 (1) „Door de koude en gebrek aan voedsel stierf een menigte beesten, waardoor veele boeren geruïneert zijn; het hooy ontbrekende moest men stroo aan 't vee ten eten geven, dit ook al niet meer te vinden zijnde, hielt men de rietdakken van de boerenhuizen af, om 't de beesten voor te werpen, die het door honger gedrongen aten, dat hen 't bloed ten bek uitkwam.” Echter, — geen ongeluk zoo groot, of er is een gelukje bijl want, zoo vervolgt de Groninger kroniekschrijver: „God Almagtig geliefde door deeze over groote koude ons van de droevige kwaal en plage der paalworm te verlossen.”

De Zuiderzee was ook toen dichtgevroren. Den 19den Februari werd bij Staveren een tent op zee opgezet met een Prinsevlag er op en een hooiwagen er in; dien dag zijn er ongeveer honderd paarden en sleden naar Enkhuizen geweest, o. a. een Workumer, met twee Noordsche kudden er voor. Tusschen Staveren en Enkhuizen, evenals voor Harlingen, was het, alsof er kermis op zee werd gehouden; daar kon een ieder krijgen, wat zijn hart begeerde. De Enkhuizers hebben verklaard, dat de Friezen daar in ééne week voor 40,000 gulden aan goud en zilver kochten. In dezen winter kwamen twee Molkwerumers, Anne Abes op schaatsen, en zijne vrouw Rinsk Jolles met een priksleedje, te Enkhuizen.

Aangaande dezen winter deelde de „Opregte Haarlemmer” van 1 Maart 1740 nog het volgende mee:

„Niettegenstaande sedert 10 dagen verscheide sleeden uit Vrieslant zijn gekomen over de Zuider-Zee, zo munt toch gepasseerde Vrijdag daarin boven anderen uit, dien dag zijn hier van Stavoren als meede van veel andere plaatsen in Vrieslant, 160 sleeden (2) aangekomen over dito zee, daar nooit exempel van is geweest. Dien dag waren er ook op Zee wandelende na gis bij de 2000 à 4000 Menschen, om de Sleedevaart te zien, het was ook of deeze stad van Vriezen was ongepropt, zijnde het ijs van hier op Stavoren zeer goet om te rijden, zo dat men in 1 en een half uur van hier derwaarts komen kon. Dien zelven dag waaren ook zo van hier als van de onder Enkhuizen liggende Dorpen, 50 sleeden naar Stavoren gereeden om plezier. Ook is een Vrouws-persoon van Hinloopen, op een Priks-

sleedje, tot deze stad gekomen, en dien zelve dag 's namiddags om 8 uur, wederom naar Stavoren, en verder naar Hinloopen geprikt.”

De winter van begin 1763 kenmerkte zich, behalve door zijn ongemeen lagen stand van het boezemwater in dit gewest, door eene buitengewone strengheid. De geheele Zuiderzee was met zwaar ijs bedekt en een gebaande weg. In de „Leeuwarder Courant” van Januari van dat jaar was toen de volgende kennisgeving opgenomen: „Wie genegen is voor een ordentelijke prijs met paard en sleed van Stavoren op Enkhuizen te reizen, kan één of meer plaatsen bespreken, ten huize van Klaas Helworda, herbergier in 't vergulden Hooft te Stavoren.”

Een burgemeester-hardrijder.

Het was in dien winter, dat de Bolswarder burgemeester Pieter Koopman op één dag van 's Gravenhage naar Leeuwarden — een afstand van 39 à 40 uren gaans — reed, om een brief over te brengen van stadhouder Willem IV aan diens moeder Maria Louise („Marijke-moai”). De tocht ging over de Zuiderzee, van Enkhuizen naar Staveren. 's Avonds om half vijf ure kwam hij te Leeuwarden aan, en kraste met de schaats de voorletters van zijn naam heel fraai in het ijs.

Volgens een ander bericht (3) zou hij echter niet slechts de baan van Leeuwarden naar den Haag, doch ook den terugtocht hebben afgelegd. Belast zijnde om de voordracht over het benoemen van burgemeesters voor de provincie Friesland naar 's Gravenhage over te brengen (bij welke gelegenheid hij zelf burgemeester werd) vertrok hij den 31sten December 's ochtends 6 uur van Leeuwarden, nam zijn weg over Staveren, de Zuiderzee tot Enkhuizen en zoo binnendoor door Noord-Holland. Na zijne commissie te 's Hage verriicht te hebben, keerde hij onmiddellijk terug en volgde weder denzelfden weg, met uitzondering, dat hij Teakesyl (bij de Lemmer) binnenreed. Door de invallende duisternis week hij van den weg af, hetgeen hem een oponthoud van ruim een uur veroorzaakte; niettegenstaande dit tijdverlies, kwam hij toch 's avonds van denzelfden dag ten negen ure te Leeuwarden terug en had hij den weg naar 's Gravenhage en terug in 15 uren afgelegd. Zoo weinig vermoeid was hij toen, dat hij besloot dienzelfden avond nog naar zijne woonplaats Bolsward te rijden; maar door de dringende voorstellen zijner vrienden werd hij van dit plan afgebracht.

Welke dezer beide verhalen waar is, moge de lezer voor zichzelf uit maken; de rit Leeuwarden—den Haag staat ongeveer gelijk met onze bekende Elfsteden-tocht; de laatsbeschreven tocht lijkt ons eene „reuzen-prestatie.”

Nog lang zijn de schaatsen, waarop genoemde heer Koopman den tocht volbracht, in het bezit geweest van mr. P. Peereboom, burgemeester van Bolsward. Wie onzer lezers kan ons mededeelen, waar ze zich thans bevinden?

Dat overigens ook anderen dien winter niet tegen een flinken tocht opzagen, moge blijken uit het opschrift, gegraveerd op

een zilveren beker, indertijd in het bezit van mr. Tj. Steeswijk, kanton-rechter te Sneek, vermeldende „Dat in 't jaar 1763 de Heer Herke Schonegevel verseld door Tabé E. Hengst en Fetse I. de Vries met schaatsen over Stavoren en Enkhuizen Een reise na Amsterdam en Krommenie heeft gedaan zijnde 's Donderdagsmiddag den 27 Jan. aangevangen en 's Sondagmiddag den 30 Jan., dus netto in 3 dagen volbragt, daarom 's 't selve, tot een Gedagtenis hier op Gegraveert”. Deze reis werd gemaakt van Dokkum uit over de Zuiderzee, die gedeeltelijk open lag.

(1) Het kwik in den thermometer van Fahrenheit wees toen 34 graden vorst aan.

(2) en, — volgens een andere bron, op dienzelfden Vrijdag, 26 Februari, wel 3000 schaatsenrijders uit Friesland.

Op den zeer warmen en drogen zomer van 1783 volgde de bijzonder felle en langdurige winter van 1784, die zich van 10 December 1783 tot 6 April 1784 duchtig deed gevoelen; o. a. kenmerkte hij zich door veel sneeuwval. Volgens een Friesche „Gedenk-Almanach” reed men dien winter den 10den Januari over ijs van Stavoren naar Enkhuizen ^(*).

De zelfde tocht kon ondernomen worden in den kouden en langdurigen winter van 1829, blijkens een

^(*) Provinciale Friesche Courant van 16 Januari 1848.

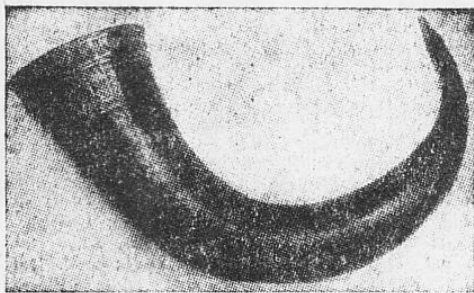
^(*) Zie omtrent dien winter o. a. „Jelle Sipkes van Teerns” in Doopsgez. Bijdr. 1909, bl. 19.

„verklaring van den burgemeester van Enkhuizen en van die van Stavoren, ter gedachtenis uitgereikt aan ieder der 7 mannen, die op 12—13 Januari 1891 den tocht van Stavoren naar Enkhuizen te voet over het ijs, waarmee de Zuiderzee bedekt was, volbracht hebben, een tocht welke sedert 1829 door niemand is ondernomen”, van welke verklaring o. m. een exemplaar te vinden is in de Provinciale Bibliotheek te Leeuwarden, waarnaar we belangstellenden verder verwijzen.

Staversche Gilden.

Het Sint-Antoniusgilde.

Het gilde der H. Antoniusbroeders, een geestelijke broederschap, dat van de ambachtsgilden daarin verschilde, dat zij niet de maatschappelijke, maar de geestelijke belangen der leden bevorderde, bemoeide zich vooral met ziekenverpleging en verzorging der armen. Het had zijn eigen altaar in de parochiekerk en een priester, om het te bedienen. Zeer zeker hing het nauw samen met het vroeger door ons genoemde hospitaal. Leden konden zoowel geestelijken als leeken zijn. Op bepaalde tijden kwam men bijeen om voor de afgestorven leden gebeden en zielmissen te lezen. De togetreden leden hadden de zekerheid, dat na hun overlijden door de gildebroeders vele missen voor hun zieleheil gedaan werden. Na het houden der zielmissen vereenigden de broeders zich aan een stevigen maaltijd. Aan dergelijke maaltijden herinnert ons levendig een zeer fraaie, groote, met zilver gemonteerde drinkhoorn uit het jaar 1397, thans berustende in het Friesch Museum van Oudheden te Leeuwarden.

Middeleeuwsche drinkhoren van het Sint-Antoniusgilde te Stavoren (a^o 1397).

Zij bestaat uit een half-cirkelvormigen buffelhoorn met zilveren beslag ^(*).

Om den rand is een bewerkte, verguld-zilveren band aangebracht met het volgende opschrift in gothische karakters: „Desen hoern hebben doen maken de broders van „Sinte Antonis ghilde MCCCXCVII.”

Onder dezen rand is een vierkant plaatje gehecht, waarop de heilige Antonius is afgebeeld, zittende voor een kapel in romaanschen stijl, vergezeld van een varken, en gespijzgd door vogels; hij heft de handen op naar den tegenover hem geplaatsten apostel Petrus, kenbaar aan diens sleutel.

Op het midden van den horen is verder een zilveren plaatje in den vorm van een banderol aangebracht met het opschrift: „Laut e Antonis” (= tot lof van Antonius), eveneens in gothische letters.

Deze merkwaardige drinkhoorn, van Stavoren afkomstig, is — jammer genoeg — alles, wat nog van genoemd gilde herinnert; hij vormt tevens een der weinige middeleeuwsche zilverwerken, die in Friesland de grens der Hervorming passeerden; want, helaas, het paapsche zilver werd ook hervormd, volgens de zeer radicale begrippen van den smeltkroes.”

Staveren, 14 (slot).

Staversche gilden (vervolg).

Tot de Friesche handesgilden, die in de elfde eeuw te Sigtuna, in Zweden, gedenkstenen van runeninscripties lieten voorzien, behoorden vermoedelijk ook de Friesche kooplieden uit Staveren.

(*) Een gedetailleerde afbeelding van het hoornbeslag vindt men in De Vrije Fries, dl. V (1850), plaat II c f o bl. 360.

Terloops deelen we hier mede, dat het nog te Amsterdam bestaande, in 1617 daar opgerichte Vriesseveem, eerder Zweedsche veem (v. „fijn” = broederschap), zijn zetel te Staveren had (*); thans modern grootbedrijf, vormde het oorspronkelijk eene vennootschap van arbeiders, die zich bezighielden met het dragen van goederen voor bepaalde kooplieden naar de Waag. (*)

Een soort gilde, dat alleen 's winters reden van bestaan had, vormden de zoogenaamde ijsloopers tusschen Staveren en Enkhuizen, dat in den tijd, waarin we het leeren kennen, zijn grootsten invloed blijkbaar in laatstgenoemde stad bezat. Volgens de „Ijsloopersbeurt-ordonnantie” van 16 November 1654, tusschen beide steden gesloten (*), was de verhouding der schuiten zodanig, „dat van Enkhuizen uyt sullen afloopen twee schuiten en de derde schuit zal een Staversman zijn”. Verder mocht men alleen in de Noorderburen te Enkhuizen volk brengen. Ook van 23 Februari 1649 en 18 December 1655 zijn ons twee Ijsloopersordonnantien van de stad Enkhuizen bewaard gebleven (*), waarvan artikel 1 luidt: „Alser eenigh volk komt om op Staveren te willen wesen, sullen alle de Schuytlyuden op 't kleppen van de kloek, op 't Noordt bij de Herberg van Pharnambucq (= Fernambuco) moeten aanlooten twee schuyten ende die de meeste ooggen heeft sal eerst afloopen, ten ware datie even hoogh in 't lot stonden, sullen daaromme moeten cavelen (= met dobbelsteenen werpen)” enz.

Een echt gilde te Staveren was dat der Wyt-schippers of Grootshippers (ter onderscheiding van de Smalschippers, die schuiten en andere lichte vaartuigen bevoeren); hun aantal bedroeg in het begin der 17de eeuw een 70-tal, die meest op de Oostzee voeren. Dit gilde, welks patroon Sint-Jacobus was, bestond reeds in het jaar 1538, doch werd ongetwijfeld veel vroeger gesticht. In het jaar daaropvolgend gingen de „gemeene zeevarende grootshippers” der stad eene overeenkomst aan, waarbij o. a. geregeld werd de verkiezing der overliden van hun gild, hier oldermannen geheeten. Toen ook besloten zij, zooals we reeds vroeger mededeelden, den tollenaar in de Sont alle jaren een Leidsch laken te schenken, opdat deze hunne belangen zou bevorderen. Dat zulk een laken vrij kostbaar was, blijkt uit het rijmpje:

„De Leidske lape,
De Haerlimmer tape, ('t getapte Haarlemmer
kuitbier)
En de skiere iel (de smakelijkste, maar ook
de duurste aal)
Bringe Fryslân yn 'e wiel,” (richten Fries-
land ten gronde)

dat ons in weinig woorden aangeeft het bederf der Friezen door te groote weelde in kleding, spijs en drank. Eene met zilver beslagen drinkhoren van het gild, waarschijnlijk uit het jaar 1635, bevindt zich in het Rijksmuseum te Amsterdam. Het is een buffelhoorn, vertoonende op den rand drie gegraveerde zilveren cartouches met voorstellingen van schepen en de volgende inscriptie: „Die Grootshippers (Hoorn) is wederom reparert „deur den magistraet der Hansestadt Stavoren omnia tempus habet”, benevens een drietal cartouches, waarvan de eerste aan weerszijden van een zeilend schip de letters H en O, de tweede de letter O vóór een zeilend schip, en de derde eveneens vóór een zeilend schip de letters R N draagt, vormende alzoo het reeds genoemde woord Hoorn. Lager staat: „L'an 1538 suisje par les Freres du Gilde St. Jacques fondez et l'an 95 par les magistrats de Stavria renouvelles”. Om het midden van den hoorn loopt een zilveren band, waarop vier gegraveerde cartouches met schepen zijn aangebracht, benevens: „anno 1643 hebben de grootshippers der stad Stavoren desen Bandt doen maken”. Het beslag

(*) Zie: Jaarboek van de Handelsvereniging Rotterdam, 1912

(*) Naamlooze Vennootschap „Vriesseveem”, in „Neerlands Welvaart, 1918.

(*) „Handvesten, privilegien, willekeuren en Ordonnantien der Stad Enchuysen” (1667), door Egbert van der Hoef, bl. 327 v.

(*) Hetzelfde werk, bl. 328 v.

om de punt is versierd met gegraveerde ornament en het opschrift: Deze verandering aan de gildehoorn is gedaan door my Symon Symonsz Posthumus in 't jaar 1730 Hemin Eygendom door meest biedengeworden.

Waarschijnlijk werd in laatstgenoemd jaar, met het buiten gebruik stellen van den drinkhoren, het Grootshippersgild te Staveren opgeheven, ofschoon — zooals we vroeger reeds vermeldden — tot in het jaar 1808 het gebruik van het schenken van een Leidsch laken in stand bleef.

Behalve het Grootshippersgild bezat Staveren blijkbaar nog minstens twee andere echte gilden, n.l. het Brouwersgilde en het Scheepstimmermansgilde, blijkens de opschriften van een tweetal gildepenningen, die bewaard gebleven zijn.

De eene, van „Pietter Douwes Brouwer in Stavoren Anni 1848”, vertoont aan de keerszijde zijne uitgestrekte brouwerij; de andere, een vierkante, is van Jackle Rienckx, Mr. scheepstimmerman in Stavoren, 1675.

De tegenwoordige vereeniging van palingvisschers te Staveren(*) wordt ook veelal genoemd het visschersgilde;

zij bestaat uit ongeveer tien visschers, die een voorzitter bezitten, gekozen buiten hen, maar toch tot het gilde behoorende, evenals de alderman, die als secretaris-penningmeester fungeert. Beide laatstgenoemde functionarissen, die hun werk gratis verrichten, ontvangen jaarlijks voor hunne moeite één pond aal en op de jaarvergadering een halve koek, terwijl de overige leden slechts een vierde koek krijgen. De leden verbinden zich, elkanders visscherijrechten te eerbiedigen en overliden collega's grafwaarts te dragen. Tegenover het Dijkbestuur verplichten zij zich bij stormgevaar aan de duiken te helpen en schipbreukelingen bij te staan, zooveel zij kunnen. Jaarlijks, omstreeks 1 Augustus, houden de leden beurtelings in hun huis of zoo noodig elders, een vergadering, waartoe zij door den jongste hunner als bode worden opgeroepen; ook hunne vrouwen (oudtijds sprak men van „gilde-zusters”) wonen deze vergadering bij; daar worden de algemeene belangen besproken en de zoogenaamde „zette”, d. z. vischplaatsen aan de kust,

— ten getale van omtrent 150, onderling verloot. Deze zetten worden met roode verfstrepen op de hazaltglooiing en de zeehoofden afgezet. Op de jaarvergadering houdt men geene maaltijden meer; wel wordt er eenige vertering gemaakt, die gemeenschappelijk betaald wordt.

De gedurende half-Augustus tot midden-October gevangen Zuiderzeepaling wordt tegen billiken prijs op contract verkocht aan de particulieren, die het kustwater van het Waterschap „Hemelumer Oldevaart en aanhoorige Zeedijken” hebben gepacht. Vóór den grooten oorlog geschiedde dit eerst aan den heer Haagsma te Workum, later aan de heeren Lankhorst te Heeg voor f 25 per 100 pond, grof en fijn dooreen; thans zal dit bedrag 2 à 3 maal zooveel zijn. De visschers varen met eigen jol en eigen fuiken. Hun opbrengst bedraagt totaal gewoonlijk ongeveer 1000 pond, doch niet alle zetten brengen evenveel op, wat veel afhangt van den wind en waterstand; bij zacht najaarsweer blijft men soms doorvisschen tot half-November. Men vischt voornamelijk bij donkere maan en spreekt van „eersten”, „tweeden donker” enz. De beste soort paling wordt genoemd „pinkjes”, d. i. de „skiere iel” tegenover de minderwaardige „readsjes (= roodjes), die meer noordwaarts van Stavoren voorkomt (zoo treft men onder Molkwerum enkel de laatste aan).

Alle leden bezitten als bewijs van lidmaatschap eene ronden, geelkoperen penning, aan een zwart lint. Deze penning is 4 c.M. in middellijn, bevat aan weerszijden een ruw gegraveerden rand en vertoont aan den eenen kant den naam van den drager en aan den anderen kant het jaartal van toetreding benevens de woorden:

Visschers
Gild van
Stavoren.

De penning gaat over van vader op zoon, indien deze tot het gilde toetreedt.

(*) De ansjovis-visscherij aldaar vormt een aparten bond.

De president bezat vroeger als zoodanig een ovalen zilveren penning, waarop aan de voorzijde: H. C. de Boer, President van het Visschersgild te Stavoren 1855 en aan de keerzijde gegraveerd was (blijkbaar in de 18de eeuw, doch zonder jaartal) een met paling gevulde aalkorf, ter rechterzijde waarvan een volwassen visscher, houdende met de rechterhand een buitengewoon grooten paling, dien hij zien laat aan een terzijde staanden jeugdigen visscher. Boven den paling was een kroon aangebracht en daarboven weder het wapen van Stavoren; alles omgeven door een rand van bladeren. Een archief van het gild is niet aanwezig, wel een perkamenten omslag met het opschrift: Het Visschersgild te Stavoren, bevattende de aantekeningen, die sedert 1859 zijn gehouden.

Nog zijn bij het gild in onderhoud en gebruik twee in kleuren beschilderde doodsbaren, een groote, voor volwassenen, en een kleine, voor hunne kinderen, benevens een zwart kistekleed, dat mede gratis gebruikt wordt. De groote baar, met het opschrift: „d'Visschersbaer Anno 1688”, heeft tot randschrift: „Zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven, van nu aan. Ja, zegt de Geest, opdat zij rusten mogen van hunnen arbeid; en hunne werken volgen met hen”. Openbaring XIV, vers 13. De lange zijde aan weerszijden geeft een voorstelling van Stavoren, zooals het zich eertijds uit zee vertoonde; men ziet daarop aan de Noorderhaven den later verdwenen molen, en aan de zuidzijde de eveneens reeds lang verdwenen zoutkeet, terwijl de zee bedekt is met zeilende kofschepen. Ook de beide korte zijden vertoonen een zeilend schip. De

kleine baar, met het opschrift: „d'Visschers kinderbaer”, tusschen een gevleugelden zandlooper en een doodshoofd met gekruiste beenderen, bezit een randschrift, dat ontleend is aan Prediker XII, vers 1 en verfoont voorts het Stavereche wapen met de absstaven. Ook hier zijn lange en korte zijden met schepen beschilderd.

Bij een begrafenis wordt de penning van den overledene nog steeds op het kistekleed gespeld.

De Stavereche jol

vormt een geheel op zich zelf staand type van Zuiderzeevaartuig. Het wordt gekenmerkt door het ontbreken van zijwaarden, het bezit van een vaste kiel, een hooge vrijboord en de naar boven invallende zijden, terwijl een bun niet aanwezig is. Het zijn zeer zeewaardige scheepjes, waarvan bekend staat, dat zij bijna nooit of nimmer zijn omgeslagen. Zij leenen zich uitstekend voor de visscherij op de Zuiderzee, waar ze voor de havens van Stavoren, Hindeloopen en Workum veel worden aangetroffen.

De Stavereche visschers staan bekend als bekwame zeelui, wat voornamelijk bij schipbreuk nog al eens aan den dag treedt. Een eeuw te voren was het al niet anders. Een 17de-eeuwsche schrijver zegt er van in zijne beschrijving van Stavoren: „De konst van varen door de woeste zee kleeft de ingesetenen deser stede noch aan; hunne goederen vertrouwen sy lichtelyck de zee, en durven hun have, Tou en Ancker overlaten; Sy gewennen van der jeught aan het leven te water, op een hout, minder als een voet van de doot zijnde; sijn daerom ervaren, sels den gantschen Aertkloot om te seylen.”

De spotnaam

voor die van Stavoren is: ribbeklauwers (*), d. z. gebrekkige schaatsenrijders; die rijden alsof ze koeieribben onder de voeten hebben. Zooals bekend is, bond men eertijds, toen nog geen ijzeren schaatsen bekend waren, een paar pijpbeenderen, of ribben, van een koe of paard onder de voeten, om zich daarop met behulp van een gepunten stok over het ijs voort te laten glijden. Waarschijnlijk bleef deze manier van doen te Stavoren het langst in gebruik; althans staat geboekt, dat arme jongens te Stavoren nog in het begin der 19de eeuw reden op zulke schaatsen, die men in het Zuidhoeksch „ruskinken” noemde. Wie onzer lezers weet ons hierover meer in te lichten? Misschien ook, dat het vaak

(*) niet ribbeklauwers, zooals Joh. Winkler in „Studien in Nederland, Namenkunde, bl. 30 aangeeft.

door zeewater verzwakte ijs daar weinig gelegenheid tot schaatsenrijden bood en het gebrekkig rijden daar door spotters vergeleken werd met het rijden „op koeieribben”.

De week- en jaarmarkt.

„Stavoren heeft een schoone Jaarmarkt; dese wordt gehouden op den 5en van Wijn-maent (October), des daegs na S. Franciscus, met groote toevloeying van volck; De Weeckmarkt geschiedt alle Saterdaeghs zegt een geschiedschrijver in 1648, terwijl Schotanus (1664) vermeldt: „De weeck-merck wordt gehouden op Maendach”. Van dat alles is reeds lang niets meer in wezen.

It Staeiversk haed.

Vroeger deelden we reeds mee, dat tot de eigenaardige dracht van den Zuidwesthoek — zooals die het langs te Hindeloopen nog in zwang bleef — een eigenaardig kapsel behoorde voor meisjes boven de zes jaren tot op 14- à 15-jarigen leeftijd, dat naar Stavoren den naam droeg van „it Staeiversk haed”, het Stavereche kapsel. Wij zijn in de gelegenheid onzen lezeressen (en mogelijk een enkelen lezer) daarvan eene afbeelding en beschrijving te geven.

„En fantien mei 't Staeiversk haed en kletjen”.
Een meisje met het Stavereche kapsel en pakje.
(Oude dracht van meisjes van 6 tot 15 jaar in den Zuidwesthoek).

Het haar werd naar voren gekamd met een scheiding in het midden en aan elke zijde gevlochten met wit-band (hemkelint) van aanmerkelijke lengte er doorheen. Deze vlechten (frisselsnoeren), — bestaande uit een witten haarband met een wollen strûp, waarover nog een witte haarband van 3 oude ellen lengte, het snoar genoemd, — werden met veel behendigheid op de kruin gekronkeld, of als een krans om het hoofd gelegd en bedekt met een mutsje van Oost-Indisch bont. Nu kwam om het hoofd, bijna geheel over de ooren langs, een breed zijden lint (it lokkesnoar), soms met goud en zilver doorweven, dat een deel zichtbaar liet van de kleine lokken, welke te voren aan de muts vastgespeld waren, en juist op de slapen van het hoofd uitkwamen. Deze kunstlokjes (?) waren gemaakt van zwart of bruin paardehaar en ter dikte van een pijpsteel opgerold.

Het vrouwtje van Stavoren.

(?) Dergelijke paardeharen kunstlokjes kent nog heden de Urker vrouwendracht.

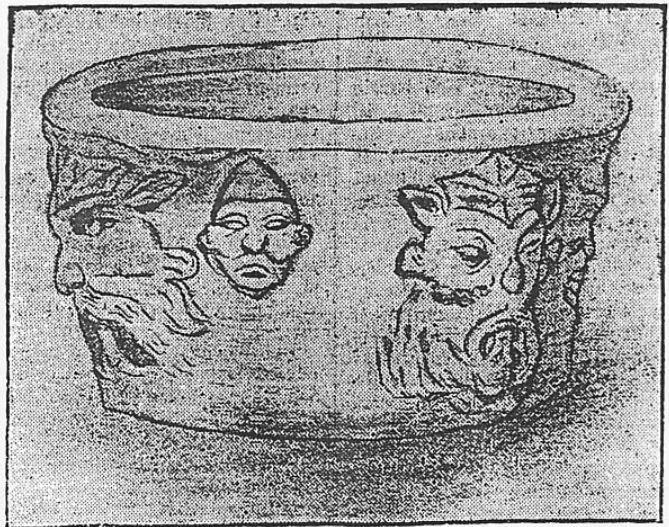
Het vermoedelijk ontstaan dezer legende bespreken we vroeger reeds. Ouden van dagen herinneren zich ongetwijfeld het lied „Op een fraaie wijs”, dat te harer herinnering eertijds door gansch Friesland gezongen werd door het volk, een lied, waarvan de maker op het kerkhof ligt, reeds lange, lange jaren, aanvangende:

„Hooft vrienden, hooft een lied,
Dat duidelik zal verklaren,
Wat eenmaal is geschied
Voor meer dan duizend jaren,
Toen 't oud en grijs Stavoren
Nog bloeide op Friesland's grond
En van zijn magt deed hooren,
Door heel het wereldrond”.

en aldus in nog 13 coupletten doorging, om ons te leeren „hoe hoogmoed brengt in rouw”.

Minder bekend is wel het bestaan eener operette „Het Vrouwtje van Stavoren”, indertijd gedicht en getoonzel door den leider van het Gemengd Koor te Wartena, den heer C. F. Buis.

We besluiten met de spreekwijze: Stavoren moet men yn Stavoren sijkje: Stavoren moet men in Stavoren zoeken, welke — volgens W. Dijkstra aldus moet worden verklaard: Men wane niet het elders te vinden, want het oude, rijke Stavoren bestaat niet meer.

Doopvent van zandsteen uit de Sint-Mariakerk te Stavoren.

Lang bleef zij bewaard in het Mauritshuis te 's Gravenhage; thans bevindt zij zich in het Rijksmuseum te Amsterdam.

A.

W.